

2/04

DECEMBER 2004
24. ÅRGANG

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

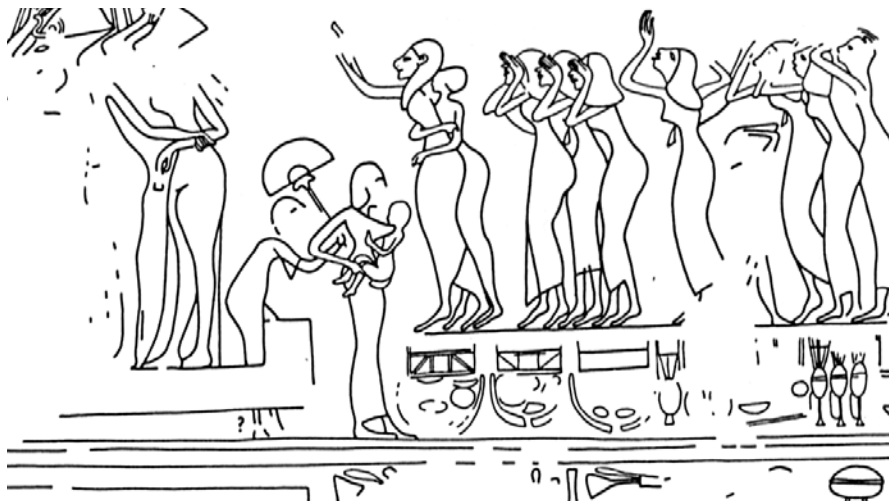

En sag om forveksling

J. R. Harris

En ny fortolkning af en kendt scene i Akhenatens grav, der kan give en idé om dødetro i el-Amarna.

Side 4

14 Miau – min kat taler oldægyptisk

Elin Rand Nielsen

25 Forskningsfondens Venner

Lise Manniche

26 Det potentielt farlige motiv

Josephine Burr

35 International ægyptologikongres IX, 6. – 12. september 2004 i Grenoble

Tine Bagh

FASTE RUBRIKKER

43 Spørg Papyrus

45 Boganmeldelser

48 Siden sidst

OM FORFATTERNE

Tine Bagh

er videnskabelig medarbejder på Nationalmuseet og amanuensis på CNI.

Josephine Burr

er overbygningsstuderende i ægyptologi ved Carsten Niebuhr Institutet.

J. R. Harris

er professor emeritus ved Københavns Universitet.

Mogens Jørgensen

er museumsinspektør på Ny Carlsberg Glyptotek.

Lise Manniche

er mag. art., PhD og ekstern lektor på Carsten Niebuhr Institutet.

Elin Rand Nielsen

er cand. phil. i ægyptologi og webmaster.

ENGLISH ABSTRACTS

A case of mistaken identity

J. R. Harris

A new interpretation of the well-known scene in the royal tomb at el-Amarna, showing Akhenaten and Nefertiti mourning the death of princess Meketaten. The author argues for an explanation of the child figure in this and two related scenes in the tomb as one of the forms (*khepru*) of the deceased in his transformations from death to re-birth. A special paragraph deals with the hieroglyphs accompanying the scene which have in the past been subject to various readings.

Miaow – my cat speaks ancient Egyptian

Elin Rand Nielsen

A cat lover's historical overview of Egyptian cats in the wild, as pets, deities, feminine symbols and decorative elements.

A potentially dangerous motif

Josephine Burr

The author presents the case of Apophis, the serpent whose main task was to disrupt the smooth voyage of the solar boat. Being depicted in a number of royal and private tombs as well as in funerary papyri the potentially dangerous activities of Apophis are curbed by various means. This is also the case with certain hieroglyphs made harmless by inserting knives or replacing with other signs.

International Conference of Egyptology IX, 6th – 12th September 2004 in Grenoble

Tine Bagh

A report on a week in the life of a conference participant, giving the latest news on Egyptological activities and organisations.

PAPYRUS

udgives af

**Dansk Ægyptologisk
Selskab**

c/o Carsten Niebuhr Institut
Københavns Universitet Amager
Snorregade 17-19
2300 København S

Hjemmeside

<http://www.daes.dk>

DÆS e-mail

post@daes.dk

Papyrus e-mail

lise@manniche.org

Bestyrelse

Torben Holm-Rasmussen
(formand)

Elin Rand Nielsen (næstformand)

Pia Adamsen (sekretær)

Tine Bagh

Paul John Frandsen

Lise Manniche

(Papyrus-repræsentant)

Jens Rosman

Birte Schoen (kasserer)

Papyrusredaktion

Lise Manniche (ansv.)

Bo Dahl Hermansen

Annette Kjølby (pt orlov)

Annette Lerstrup

Elin Rand Nielsen

Anne Zeeberg

Grafisk medarbejder

Merete Allen Jensen/Gangart

Tryk

P.E. Offset, Varde

Papyrus udgives med støtte fra
Kulturministeriets Tidsskrift-
støtteudvalg

Eftertryk kun tilladt med skriftlig
tilladelse fra redaktion og forfat-
tere.

Indlæg modtages gerne. Bortset
fra det redaktionelle stof dækker
bladets indhold ikke nødvendig-
vis redaktionens holdninger, da
PAPYRUS også er åben for debat.

ISSN 0903-4714

Forsidebillede: Kopi af katteho-
vede i guld. Originalen findes i
Louvre (Til Elin Rand Nielsens
artikel. Foto ERN).

Bagsidebillede: Slangen Apophis
fra dødebog i Ägyptisches
Museum i Berlin. (Foto LM).
Beholder fra Tutankhamons grav
(til J. R. Harris' artikel). Fra ud-
stillingskataloget Tutanchamun,
Kestner Museum Hanover 1981,
no. 23.

Redaktionelt

I årene 1970 –77 var Ægyptologisk Institut i den lykkelige situa-
tion at have en meget dynamisk professor fra England, J. R.
Harris. Det frugtbare resultat af lige netop de år kan ses ved, at en
stor procentdel af de studerende, han fik indflydelse på, i stedet
for at forsvinde ud i arbejdsløshedens glemsel faktisk markerede
sig senere hen. Man kan nævne dette blads redaktør og Paul John
Frandsen, der i dag trækker et tungt læs som lektor på CNI, samt
Allan Phillips, der, selv om han er overgået til mere lukrativ
beskæftigelse, stadig fungerer som censor ved CNI. Det gælder
også den lidt yngre årgang, der lige nåede at stifte bekendtskab
med JRH: DÆS' ophavsmand Torben Holm-Rasmussen, Mogens
Jørgensen, der bestrider hvervet som inspektør ved den ægyptiske
samling på Glyptoteket, samt Elin Rand Nielsen, der trods anden
beskæftigelse stadig holder foredrag om Ægypten og sidder i
DÆS' bestyrelse. I årene i København skrev JRH nogle artikler
om Amarna-tiden, der vakte international opsigt. Nu nyder han sit
otium i en lille, skotsk by men følger stadig debatten om denne
interessante periode, og det er en særlig glæde for redaktøren
(efter en del års forsøg!) at kunne præsentere en ny artikel af for-
fatteren, som ønskede at komme med nogle afsluttende betragt-
ninger om emnet i et tidsskrift udgivet i Danmark, hvor også de
første artikler om Amarna-tiden udkom (i Acta Orientalia).
Redaktøren nærer begrundet formodning om, at det kan blive til
mere end denne ene.

Elin Rand Nielsen har en særlig forkærlighed for katte, og det er
da også emnet for hendes bidrag, ligesom det er en af hendes
meget efterspurgte foredragstitler.

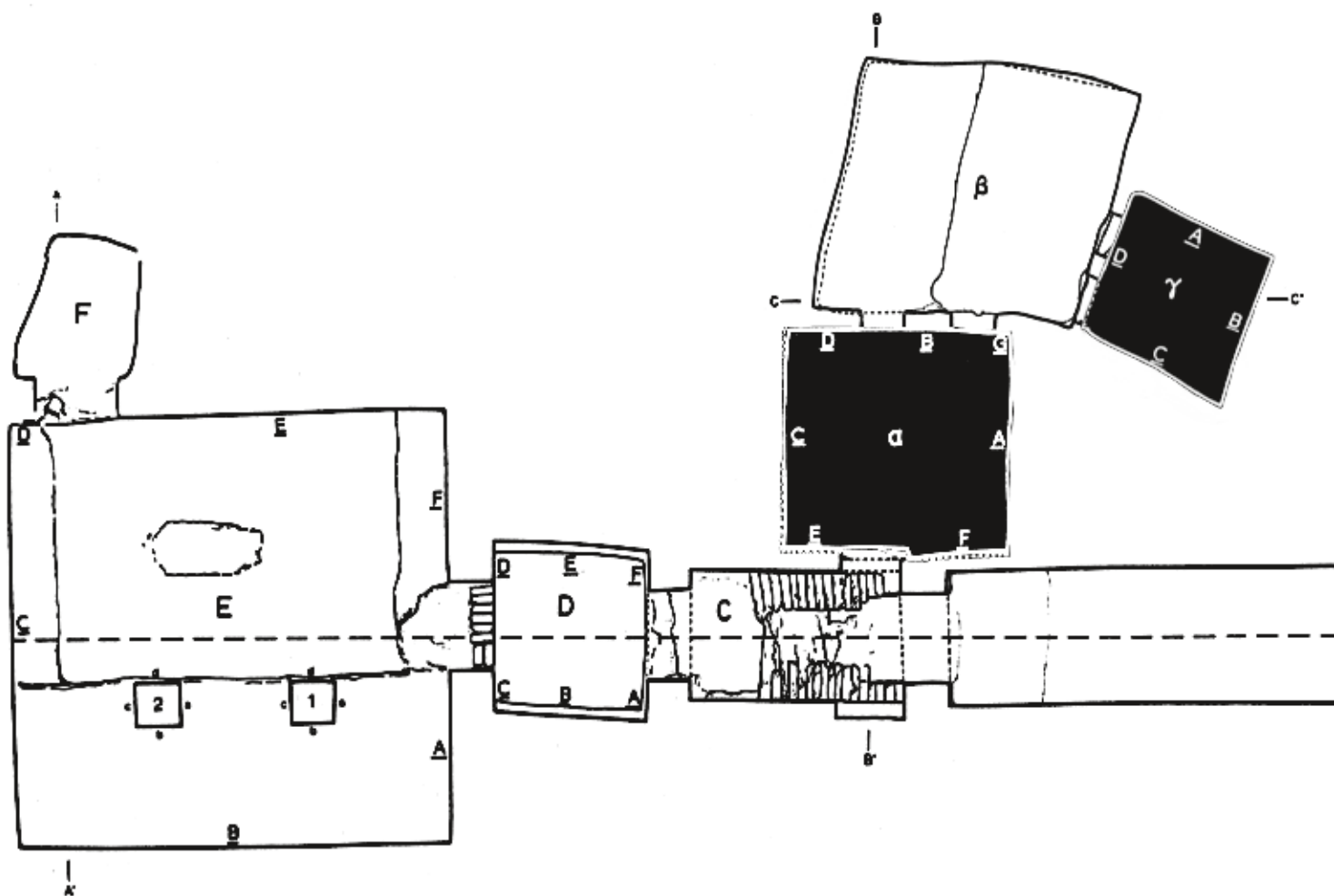
Josephine Burrs artikel forelå først som en eksamensopgave, som
hun opnåede topkarakter for. Det var klart Papyrus-materiale, og
den er her blevet forkortet og omarbejdet til formålet.

Tine Bagh var til den internationale ægyptologikongres i Grenoble
i september. Hendes rapport informerer om nogle af de foredrag,
hun fandt særligt interessante (det er jo umuligt at nå dem alle, da
de kører sideløbende hele ugen). Yderligere får vi et indtryk af de
problemer, der kan være ved et så stort arrangement. Den første
internationale kongres fandt sted netop i Grenoble i 1979. De har
siden været afholdt på forskellige steder som i Cairo, Toronto,
München, Cambridge og Turin. Om fire år går det løs på Rhodos.
LM

En sag om forveksling

"... when a fact appears to be opposed to a long train of deductions it invariably proves to be capable of bearing some other interpretation."

A Study in Scarlet¹

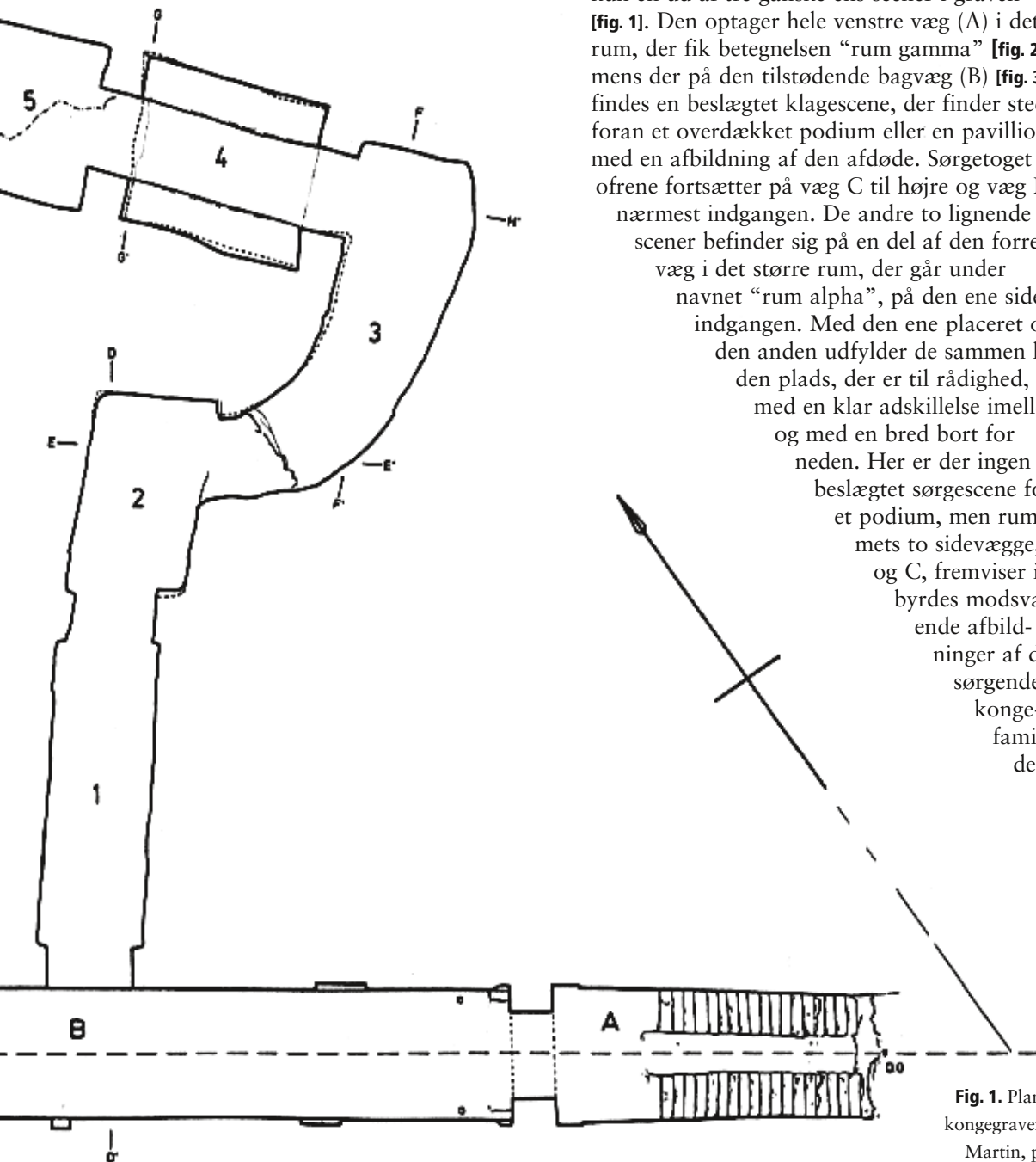

Fig. 1. Plan over kongegraven. Fra Martin, pl. 11.

Den velkendte fremstilling af Akhenaten og Nefertiti, der sørger over deres næstældste datter, Meketaten, i kongegraven i el-Amarna, er kun en ud af tre ganske ens scener i graven [fig. 1]. Den optager hele venstre væg (A) i det rum, der fik betegnelsen "rum gamma" [fig. 2], mens der på den tilstødende bagvæg (B) [fig. 3] findes en beslægtet klagescene, der finder sted foran et overdækket podium eller en pavillion med en afbildning af den afdøde. Sørgetoget og ofrene fortsætter på væg C til højre og væg D nærmest indgangen. De andre to lignende scener befinder sig på en del af den forreste væg i det større rum, der går under navnet "rum alpha", på den ene side af indgangen. Med den ene placeret over den anden udfylder de sammen hele den plads, der er til rådighed, F, med en klar adskillelse imellem og med en bred bort for neden. Her er der ingen beslægtet sørgescene foran et podium, men rummets to sidevægge, A og C, fremviser indbyrdes modsvarende afbildninger af den sørgende kongefamilie, der

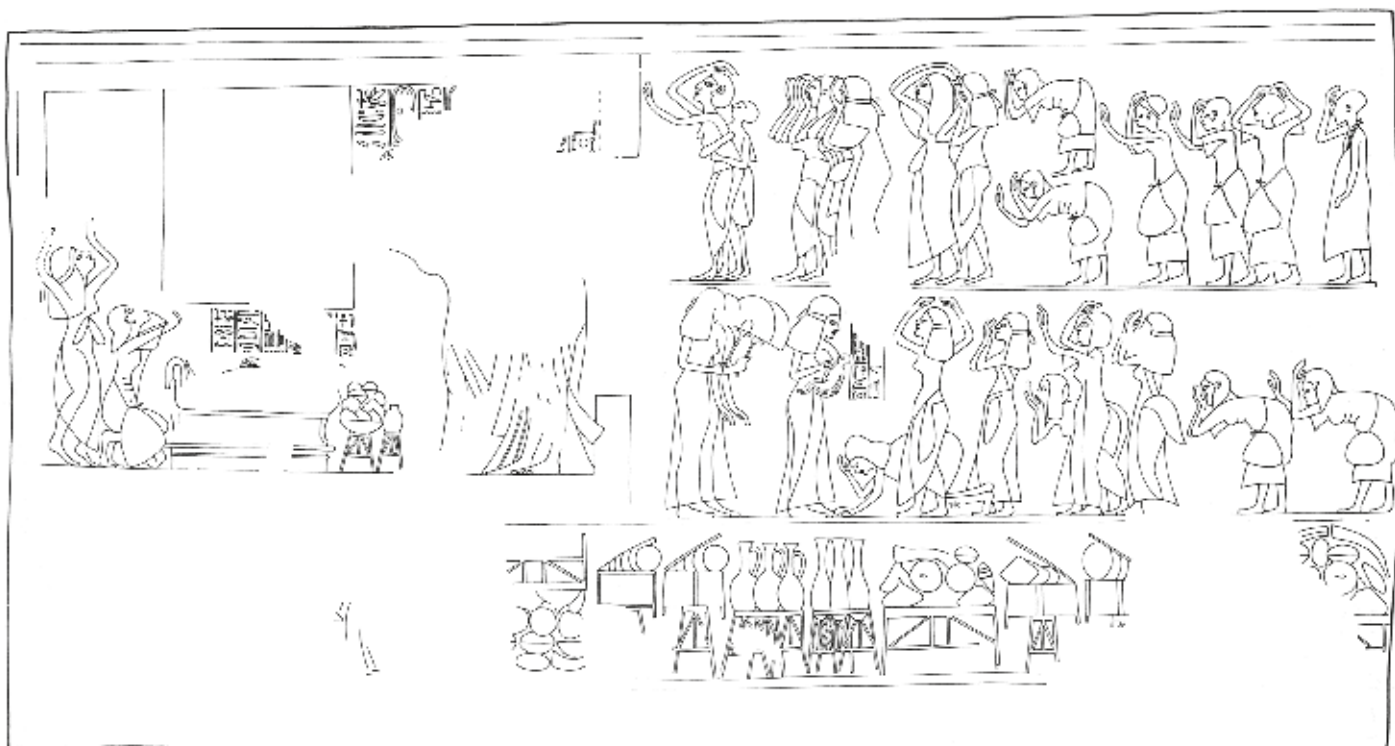

Fig. 2. Sørge-scenen i rum gamma, væg A. Fra Martin, pl. 63.

tilbeder henholdsvis den opgående og nedgående solskive. De resterende vægflader B, D, E og G viser underdanige fremmede, soldater m. m.

Den isolerede og komplette scene i rum gamma (fig. 2) har til venstre et kapel i grundplan med Akhenaten og Nefertiti (men ingen af de overlevende prinsesser), der står sørgende ved et dødsleje med Meketatens lig, ved hvis fødder ses to grædekoner. Til højre er der tre registre på hver deres grundlinie. I de to øverste ses grædekoner, mens der nedenunder er afbildet ofre, der fortsætter langs med kapellet, hvor de ses på hovedet.² Til venstre ved den nederste række grædekoner og vendt mod dem står der på samme grundlinie en gruppe på tre kvinder, hvoraf den ene holder en barnefigur og de to andre parasoller. De ledsages af to kolonner med hieroglyffer.

De to scener i rum alpha er stort set magen til [fig. 4]. Den øverste viser til venstre et kapel i plan med en sørgende Akhenaten og Nefertiti (men uden prinsesserne). Der er dog intet tilbage hverken af dødslejet eller de dertil knyttede grædekoner. Til højre ses på adskilte grundlinier et register med grædekoner flankeret af to regis-

tre med ofre, hvoraf de nederste står på hovedet.³ Ved indgangen til kapellet, halvt inde og halvt ude, og med front mod de sørgende, om end på en separat grundlinie og anbragt lidt længere nede, ses to kvinder, den ene med en barnefigur, den anden med en parasol. Scenen nedenunder har ligeledes en plan af et kapel til venstre med Akhenaten og Nefertiti (igen uden prinsesserne) sørgende ved et dødsleje, for hvis fod befinder sig to grædekoner. Til højre er der som før et større register af sørgende flankeret af hvad der er tilbage af to rækker ofre, hvoraf de nederste tilsyneladende stod på hovedet.⁴ Udenfor kapellets dør og med front mod de sørgende, igen på separat grundlinie og anbragt lidt lavere, er der en slemt beskadiget gruppe af to eller tre kvinder (måske flere), som at dømme fra de resterende spor var magen til dem ovenover.

Tre beslægtede scener

Skønt fremstillingerne er så ødelagte, at det ikke længere er muligt at bekræfte hver enkelt detalje i dem, står det tilstrækkeligt klart, at de tre scener i alt væsentligt var ens. Det gælder også mht tilstedeværelsen af de to eller tre kvinder

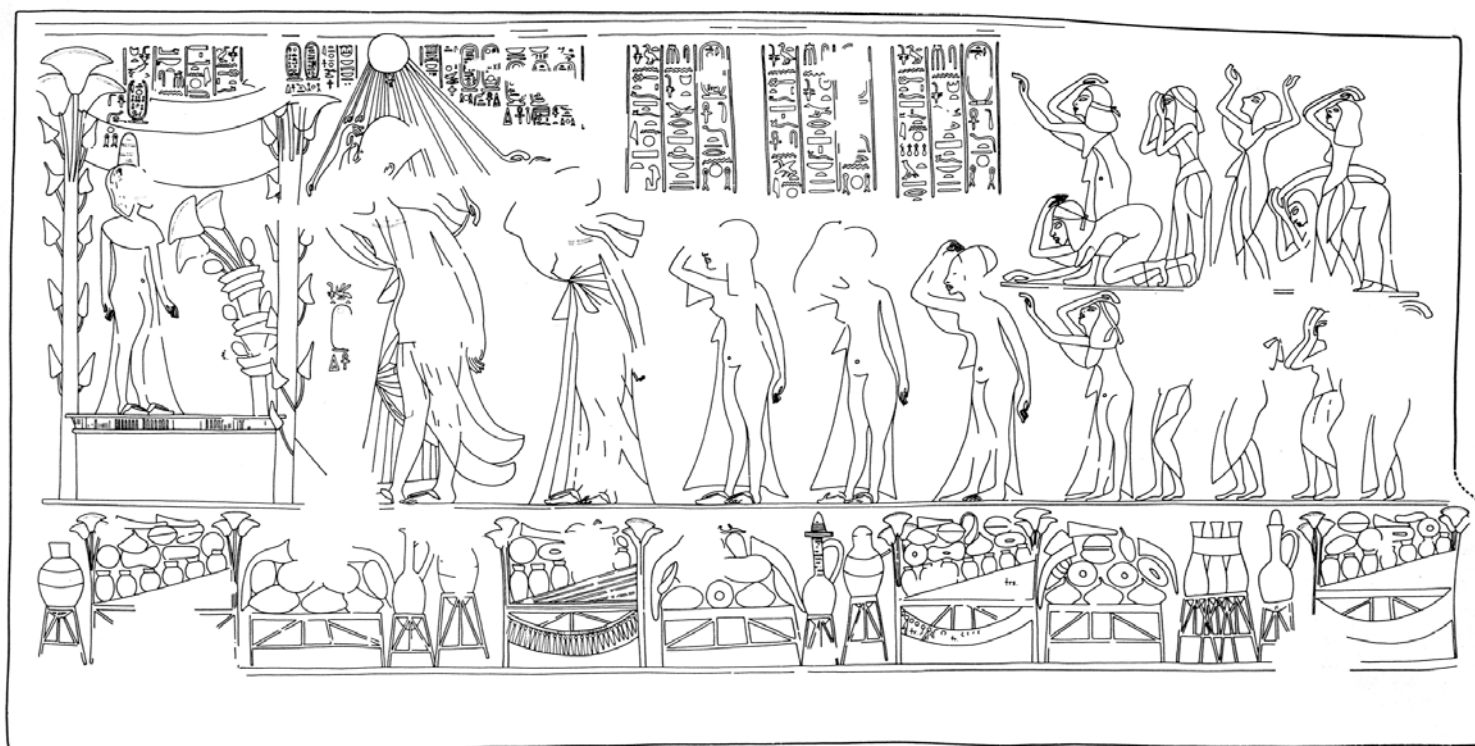

Fig. 3. Sørge-scenen i rum gamma, væg B. Fra Martin, pl. 68.

nær kapellets dør med ansigtet væk fra døren og vendt mod de sørgende. I den nederste scene i rum alpha er gruppen stort set ødelagt, men det er sikkert, at den fandtes: mindst to eller tre personer står på en selvstændig grundlinie, på et lavere plan end de sørgende, ligesom i scenen ovenover, og diminutive rester kan antyde barnefigurens hoved og barnepigen.⁵

For at kunne fortolke disse billeder i kongegraven er det overmåde vigtigt at gøre sig det klart, at der faktisk er tale om *tre* scener, som er indbyrdes beslægtede. Man har tidligere, ganske vist uden plausibel grund, formodet, at den øverste scene i rum alpha simpelthen var en gentagelse af scenen i rum gamma, men dette kan ikke længere godtages, og at gentage motivet ved at lave yderligere en dublet af den øverste på den samme væg af rum alpha giver overhovedet ingen mening. I stedet for at gengive den selv samme begivenhed må de tre ensartede scener derfor referere til tre adskilte begivenheder af samme art: Akhenaten og Nefertiti, der begræder tre forskellige medlemmer af kongefamilien, sandsynligvis tre af deres døtre. At foreslå at en af de to afdøde i rum alpha skulle være Kyia

(Akhenatens "anden" hustru) er ikke særlig troværdigt.⁶ Ikke blot er det usandsynligt, at Kyia, som ikke var medlem af den egentlige kongelige familie, nogensinde skulle have fået en begravelse i kongegraven, men det er endnu mindre sandsynligt, at Nefertiti skulle have været en af de mest prominente personer i sørgetoget, end-sige være blevet afbildet som sådan. Sådan som sagerne står, tyder det tværtimod i høj grad på, at Kyia stadig var i live på dette tidspunkt og kan have overlevet næsten helt til slutningen af Akhenatens regeringstid.

Meketatens død

Begravelsesceremonierne i rum gamma angår åbenbart Meketaten, som er omtalt i tekstkolonnerne over ligbåren på væg A (fig. 2) samt over podiet på den tilstødende væg B (fig. 4). Der er imidlertid intet tilbage, der kan afsløre identiteten på den afdøde i nogen af de to scener på væg F i rum alpha, skønt man på grundlag af den måde, prinsesserne blev vist på på væg A og C i dette rum, kunne foreslå, at det var de to yngste døtre. På væg A optrådte de fire ældste prinsesser, inklusive Meketaten, sammen med

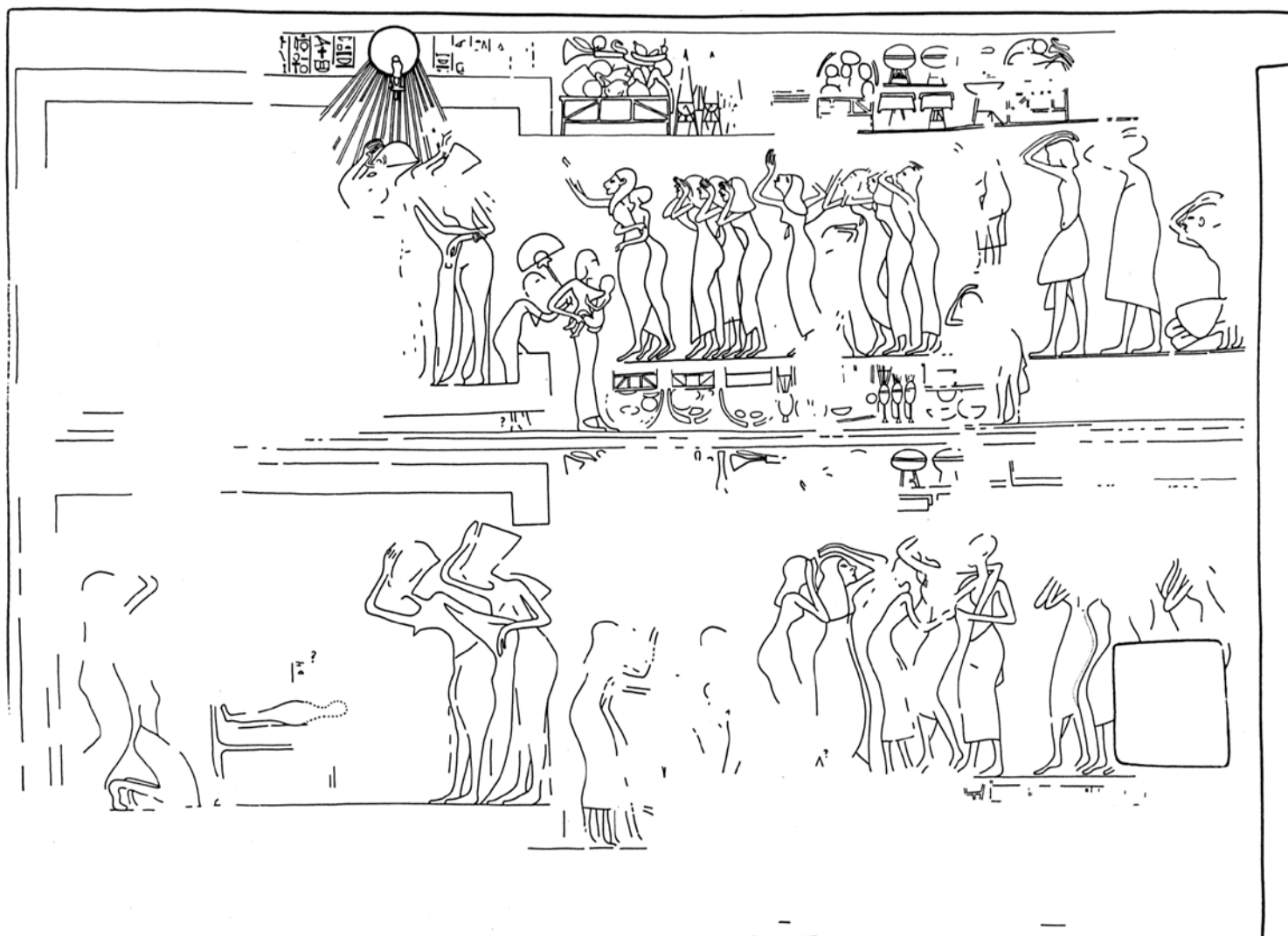

Fig. 4. De to sørgescener i rum alpha, væg. F. Fra Martin, pl. 58.

deres forældre for at hilse den opgående sol, men der er spor af, at væggen er blevet dækket af et nyt lag gips, og at de er blevet erstattet af viftebærere.⁷ På væg C optrådte de fire ældste prinsesser, inklusive Meketaten, igen sammen med deres forældre for at hilse den nedgående sol, men her er der også rester af den femte prinsesse, Nefernefrura, som dog blev dækket af et nyt lag gips.⁸ Derimod ledsager kun tre prinsesser deres forældre på væg B i rum gamma: Meritaten, Ankhesenpaaten og Nefernefruaten ta-sherit. Meketaten er naturligvis død, og det er måske af samme grund, at de to yngste heller ikke er med. At medtage og derefter slette Nefernefrura på væg C i rum alpha kunne, sammen

med Setepenras fravær, tyde på, at de begge var afgået ved døden på det tidspunkt, hvor arbejdet i dette rum var fuldført, og mens Meketaten stadig var i live.⁹

Hvis man anerkender, at det, der er foreviget i samme form i parallelle scener, ikke blot er én begivenhed, men tre, støder man automatisk på en væsentlig hindring for den i vidt omfang accepterede idé, at Meketaten er afbildet som en kvinde, der døde i barsel – efter sigende som følge af et “incestprogram”, der også omfattede både Meritaten og Ankhesenpaaten. At en af Akhenatens døtre skulle dø i barselseng er vel ikke utænkeligt (helt uanset spørgsmålet om “incest”), men at det skulle ske for tre yngre

medlemmer af kongefamilien indenfor et kort tidsrum ville være et bizart sammentræf. Eller som enkedronning Tiy kunne have udtrykt det (frit efter Oscar Wilde): “at miste én datter i barsel... kunne anses for uheldigt; at miste tre synes skødesløst.” Yderligere er der den mere konkrete indvending, at Meketaten på det tidspunkt næppe ville have været gammel nok til at undfange et barn. Det står klart fra teksterne på grænsestelerne, at omtalen af Meketaten dér blev tilføjet sent i år 5 eller tidligt i år 6 under Akhenaten,¹⁰ og tilføjelsernes tilfældige og ganske ukoordinerede art – som er endnu mere påfaldende i tilfældet Ankhesenaten (som hun her – eneste gang – kaldes) – indebærer, at grunden til at udføre dem ikke var noget, der kunne forudses, men som simpelthen skyldtes de to prinsessers fødsel. I så fald kunne Meketaten ikke have været mere end 8 år gammel, da hun døde hen imod slutningen af år 13 med begravelsesceremonier, som muligvis fortsatte ind i år 14. Hvis de to andre dødsfald var de to yngste prinsessers, ville de ifølge sagens natur have været endnu yngre, måske blot småbørn. Det skal også bemærkes, at hvis Ankhesen(pa)aten, som det nu synes, blev født i år 7 eller 8,¹¹ ville hun have været 9 eller højst 10 ved Akhenatens død. Det ville derfor være usandsynligt, at hun skulle have undfanget Ankhesenpaaten ta-sherit med sin far eller for den sags skyld med nogen anden. Der er faktisk nu gode argumenter for at tro, at hverken dette formodede barnebarn eller Meritaten ta-sherit overhovedet eksisterede (dvs at de var fiktion), og at de overskrevne tekster med deres navne skal dateres til slutningen af Akhenatens regering og/eller umiddelbart efter hans død.

Hvem er “barnet”?

Forsøgene på at forklare den barnefigur, der holdes af barnepigen, som værende samme barn i alle tre tilfælde, nemlig Tutankhaten som baby, er ganske urealistiske. Ligeså tanken om at han skulle være Nefertitis søn.¹² Ikke blot er det

uklart, hvorfor noget som helst barn skulle vises frem til de sørgende ved en sådan lejlighed,¹³ hvorfra de overlevende prinsesser i dette tilfælde synes at have været udelukkede (de ses dog som sørgende på væg B i rum gamma), men hvorom alting er, ville Tutankhaten i hvert fald ikke have været mere end et spædbarn på dette tidspunkt. Hvis man går ud fra hans lavest mulige alder ved dødens indtræden (16 eller 17 år gammel) ville han have været 8 eller 9, da han kom på tronen (eller på det tidspunkt hvor eftertiden anslår, at han efterfulgte Akhenaten), og i så fald ville han have været født i år 9 eller 10 under Akhenaten. Da Meketaten døde, ville han have været 3 eller 4, og han ville være blevet afbildet som et udvokset barn, ligesom de yngste prinsesser i de få sammenhænge, hvor de er med. Hvis man anslår en højere alder for mumien, endda indenfor det lavere, almindeligt antagne råderum, vil uoverensstemmelsen være endnu større, hvorimod den nyere alternative vurdering på 23-27 år ville medføre, at Tutankhaten ved Meketatens død var omtrent jævnaldrende med hende, eller måske ældre. Hvad angår forslaget om, at han skulle være søn af Nefertiti, er det uanset alle andre forhold næsten umuligt at passe det nødvendige ni måneders tidsrum mellem hans undfangelse og hans fødsel ind i den eksisterende serie af prinsesser.

Tilbage står så problemet med at fortolke motivet med kvinden, der bærer barnefiguren, der ligesom i scenen i rum gamma tidligere er blevet taget for at være en amme eller jordmoder, der holder den afdøde Meketatens nyfødte barn, og hvor “ammen” undertiden er blevet identificeret med hendes storesøster, prinsesse Meritaten, selv om personen tydeligvis ikke er afbildet som en prinsesse, som det også for længe siden er påpeget. To lodrette tekstkolonner, vendt mod højre, fungerede som billedtekst, men de kan ikke længere fortolkes på nogen overbevisende måde. Der er ingen

Fig. 5 a,b. Beholder fra Tutankhamons grav.
Fra udstillingskataloget *Tutanchamun*, Kest-
ner Museum Hanover 1981, no. 23.

spor af tilsvarende billedtekster i nogen af de to tilsvarende scener i rum alpha, ej heller ser der ud til at have været nogen. Som det fremgår af ovenstående, er det i princippet svært at forestille sig, hvorfor det, der synes at være et svøbelsesbarn eller en baby, skulle optræde i nogen af de tre scener, undtagen som afdødes barn (hvilket som ovenfor vist er udelukket) – med mindre man overvejer en ganske anderledes indfaldsvinkel og forklarer barnefiguren som en personificering af genfødslen.¹⁴

Et begravelsesritual?

Da vi kender så uendelig lidt til Amarna-tidens forestillinger om livet i det hinsides, specielt når det drejer sig om andre medlemmer af kongefamilien som for eksempel prinsesserne, ville det ikke være urimeligt at foreslå, at barnefiguren står for en af afdødes *khepru* (medfødte “komponenter”), således som det udspecificeres i Amenemhets grav i Theben (TT 82) fra tidligere i det 18. dynasti: *ka*, *ba*, *akh*, *shut* etc., eller at den symboliserer slutfasen i genfødselscyklus'en, sådan som det udtrykkes i en beholder af form som en dobbelt kartouche fra Tutankhamons

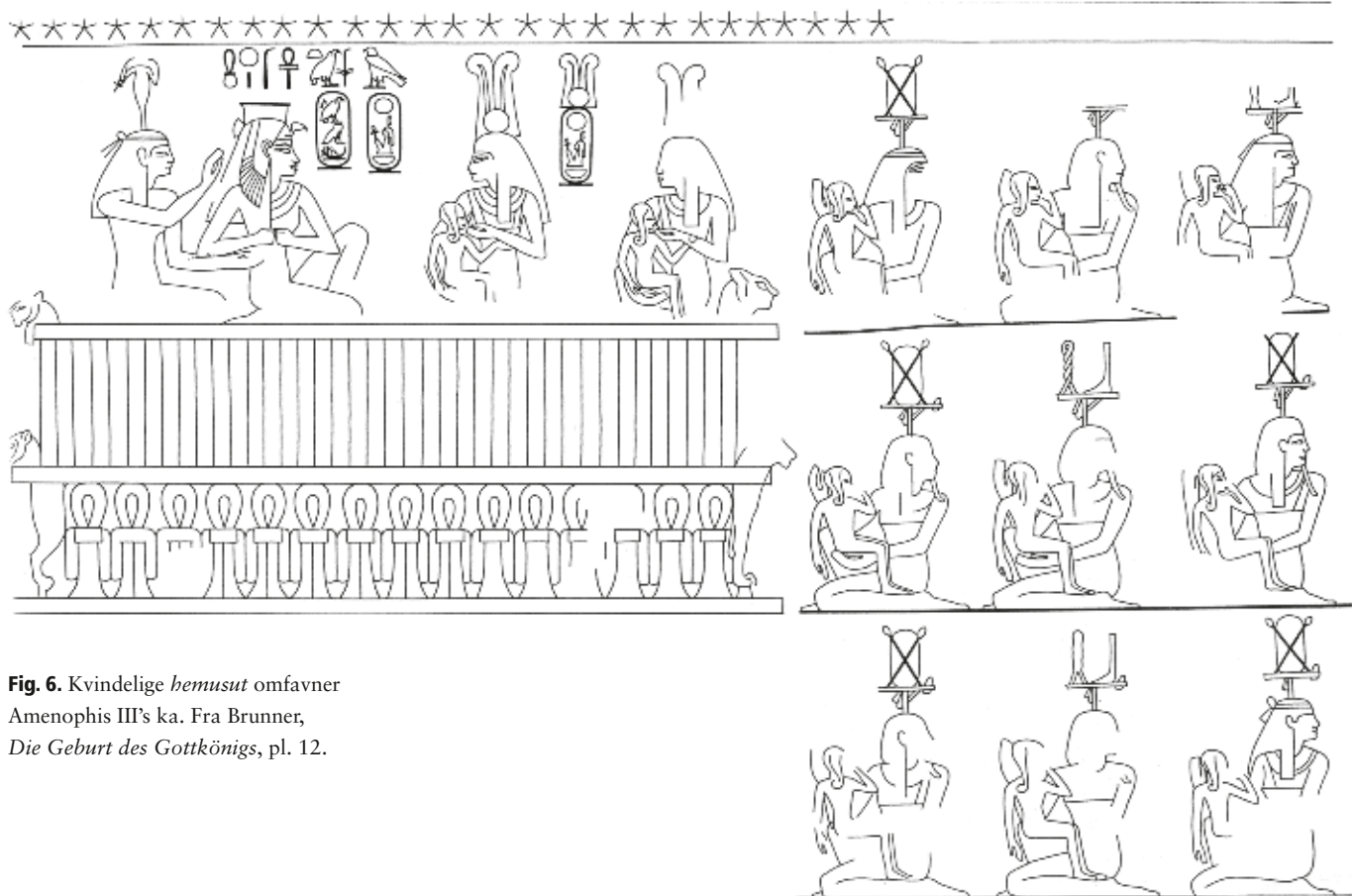

Fig. 6. Kvindelige *hemusut* omfavner Amenophis III's ka. Fra Brunner, *Die Geburt des Gottkönigs*, pl. 12.

grav, hvor de fire *khepru* synes at stå for fødsel, voksen tilstand, alderdom→død og genfødsel [fig. 5 a,b].¹⁵ Barnefiguren svarer dog ikke til den sædvanlige *khepru*-type,¹⁶ og der er ingen samtidig fremstilling (dvs. fra Amarna-tiden) af hverken *shut*, *akh* eller *ba*, der som *ba ankhy*, den levende *ba*, tilbragte natten i graven og kom frem om dagen for at blande sig med de levende. *Ka*'en, der blev født med hver person og levede videre efter deres død, afbildes derimod på en noget lignende måde i scener, der gengiver Amenophis III's fødsel [fig. 6] og inden da Hatshepsuts (her dog ikke i relation til genfødsel). I det foreliggende tilfælde kan "ammen" i scenerne i kongegraven svare til de kvindelige *hemusut*, der omfavner *ka*'en.¹⁷ En anden mulighed er, at "ammen" svarer til en af de gudinder (Isis, Nephthys, Sekhmet og Menkeret), der som forgyldte statuetter er med i Tutankhamons grav og også på vægge i Sethy II's

grav, og som havde en rolle at spille ved den døde konges genopstandelse,¹⁸ ligesom de to sorte figurer af den unge Ihy med en sistrum var garant for kongens genfødsel og foryngelse.¹⁹ Disse ganske forskellige indicier kan, når de ses under ét, retfærdiggøre en fortolkning af barnefiguren som den genfødte afdøde. Hvorvidt det er *ka*'en eller en af de andre *khepru*, og hvad der derfor kan have afsluttet de fragmentariske tekstkolonner i rum gamma, må stadig stå hen i det uvisse.

Omstridte hieroglyffer

Da der har været en del forvirring med hensyn til tekstkolonnerne i rum gamma,²⁰ er dette en passende lejlighed til at se på kendsgerningerne igen, således som de forekommer på Bouriant's planche²¹ og i Martins facsimiletegning [fig. 7].²² Der er to tekstkolonner, vendt mod højre (dvs i samme retning som "ammen"). De skal læses fra

Fig. 7. De to beskadigede tekstkolonner i rum gamma.

højre mod venstre som sædvanlig – ikke omvendt. Der er åbenbart opstået en misforståelse herom på grund af Bouriants trykte hieroglyffer:²³ han bytter ikke om på rækkefølgen af de to kolonner, men ved at bruge en hieroglyfsats, der vender mod venstre, har han spejlvendt tegnene indenfor hver enkelt kolonne, samtidig med fejlagtigt at vise spor af -aten i Nefernefruat, som i sig selv står spejlvendt. Det, der er tilbage, gengiver helt klart en slægtsbetegnelse, som fra den nederste del af den første kolonne nogenlunde sikkert kan rekonstrueres som ... *ms n [hmt nsw wrt mryt.f]* (*Nfr.nfrw-i[tn] Nfrt-iti*) *nhti dt hh* (“... født for [den store kongelige gemalinde, som han elsker] Nefernefrua[ten] Nefertiti), som skal leve for al tid og evindeligt”).

Spørgsmålet er, hvad der stod foran, og den mest sandsynlige restaurering er ... [*s3t nsw n ht.f mryt.f Mkt-itn*], (“kongens kødelige datter, som han elsker, Meketaten”), hvilket ikke lader meget plads tilbage øverst i den første kolonne, og åbenbart ikke nok til yderligere en slægtsbetegnelse, der ville kræve titel, navn og *ms n* (“født for”). Sagen kompliceres yderligere ved en vis usikkerhed om, hvorvidt billedteksten drejer sig om barnefiguren eller om “ammen”, hvilket sidste dens orientering kunne tyde på. Andetsteds i kongegraven vender hiero-

glyfferne ligesom det er almindeligt i indskriftene i el-Amarna i samme retning som de figurer, de drejer sig om. Der er kun få undtagelser til dette, men en statue af Beketaten, som billedhuggeren Iuti er i færd med at arbejde på, identificeres af en tekst vendt imod hende. Man må derfor formode, at teksten i det foreliggende tilfælde angår “ammen”, eller gruppen på to eller tre kvinder, og et nyligt forslag om, at teksten skal restaureres som “Kindswärterinnen” (“amme” i flertal) er på ingen måde usandsynligt – især i betragtning af, at der på en blok fra Hermopolis findes en *mn t n(t) s3t nsw* (“amme for kongens datter”).²⁴ Det er dog imidlertid muligt, at de to kolonner drejer sig om barnefiguren, enten i anerkendelse af skikkelsens status som en manifestation af den afdøde prinsesse, eller simpelthen fordi inskriptionen henvender sig til de sørgende og derfor er sat op for at vende mod dem.

Hvis man sluttelig kan acceptere, at barnefiguren i hvert tilfælde er en *khepru* af den afdøde, udestår stadigvæk spørgsmålet om, hvorvidt fremstillingen er rent symbolsk, eller om den i virkeligheden gengiver et ritual eller en handling, hvor man enten fremviste en efterligning til de sørgende af den genfødte prinsesse eller en genstand, der repræsenterede hende (f. eks. den bevarede efterbyrd) som en bekræftelse på hendes genfødsel. Der er med andre ord tre muligheder: enten var der en rituel handling mere eller mindre som det blev afbildet, eller der var en opførelse, men ikke helt som vist (dvs med en genstand, der erstattede barnefiguren), eller der var intet ritual overhovedet, hvilket gør det vi ser til en oplysning på det magiske plan. Der er en lignende tvetydighed forbundet med billedet af Meketaten på forhøjningen på væg B i rum gamma, som har været underkastet forskellige fortolkninger,²⁵ og dette vil også gælde mange scener med begravelsesritualer, hvor det der tydeligvis er den afdøde, der vises som en levende person.

Oversat fra engelsk af LM

Noter

- 1 “... når en kendsgerning synes at være i modstrid med en lang række slutninger, viser den sig uvægerligt at kunne underkaste sig en anden fortolkning” (*En studie i rødte*).
- 2 G. T. Martin, *The Royal Tomb at El-'Amarna*, II, 1989, s. 45; jf. n. 4 nedenfor.
- 3 Martin, s. 39 & n. 7. Det er vanskeligt at forestille sig, at bordene er blevet væltet af de sørgende – så meget desto mere som at ofrene ingenlunde er i uorden, og at de i rum gamma kun vises delvis omvendte, hvor de flankerer kapellet (og hvor der heller ikke er nogen sørgende til at vælte dem). De omvendte ofre er utvivlsomt en slags ramme, på samme måde som det undertiden anvendes, når man afbilder træer omkring en dam, jf. H. Schäfer, *Von ägyptischer Kunst*, 4. udg., 1963, s. 251, Abb. 262, 263. I rum alpha bidrager dette til yderligere at adskille de to scener fra hinanden.
- 4 Martin, s. 39 n. 7, jf. n. 2 ovenfor.
- 5 M. Gabolde, *D'Akhenaton à Toutankhâmon*, 1998, s. 108; M. Eaton-Krauss & R. Krauss, *Bibliotheca Orientalis* 58, 2001, sp. 93 (anmeldelse af Gabolde).
- 6 Jf. Martin, s. 40.
- 7 Martin, s. 31.
- 8 Martin, s. 34.
- 9 Jf. Gabolde, s. 110, 122.
- 10 W. J. Murnane & C. C. Van Siclen III, *The Boundary Stelae of Akhenaten*, 1993, s. 175, 178.
- 11 Op. cit., s. 176, 178.
- 12 Jf. Martin, s. 40; Gabolde, s. 123-4 samt nedenfor n. 22.
- 13 Jf. Krauss, kol. 93.
- 14 En mulig forbindelse med “genfødsel” eller “en ellers ukendt religiøs forskrift” (*une prescription religieuse inconnue par ailleurs*) er faktisk blevet flygtigt foreslået, men kun for at blive forkastet; jf. Martin, s. 39 n. 6 (med henvisning til Bell); Gabolde, s. 120 n. 998.
- 15 Genstand nr. 240 bis. Jf. L. Manniche i *Acta Orientalia* 40, 1979, s. 16-17. At de fire *khepru* kryptogrammer står for fire faser snarere end tre (som det er blevet foreslået andetsteds) passer under alle omstændigheder bedre til beholderens design. Havde hensigten været at afbilde tre, ville man uden tvivl have udtænkt et format, der ikke nødvendiggjorde en gentagelse af barnefiguren. I TT 181 forekommer der en noget anden association mellem en *khepru*-figur og Amenhotpe III's prænomen og nomen., se Schäfer, op. cit., s. 176, Abb. 162.
- 16 Jf. E. Feucht, *Studien zur altägyptischen Kultur* 11, 1984, s. 401-17.
- 17 H. Brunner, *Die Geburt des Gottkönigs*, 1964, pl. 12.
- 18 Jf. F. Abitz, *Statuetten in Schreinen als Grabbeigaben in den ägyptischen Königsgräbern des 18. und 19. Dynastie*, 1979, s. 69-77.
- 19 Jf. Abitz, s. 83-88 (s. 86); C. Desroches-Noblecourt, *Toutankhamon et son temps*, 1967, s. 172ff., nr. 37.
- Forslaget om at de to fostre fra Tutankhamons grav (genstand nr. 317a(2)/b(2), også skulle høre til her er tvivlsomt, jf. C. Desroches-Noblecourt, *Vie et mort d'un pharaon: Toutankhamon*, 1963, s. 253.
- 20 Martin, s. 44-5.
- 21 U. Bouriant, G. Legrain & G. Jéquier, *Monuments pour servir à l'étude du culte d'Atonou en Égypte*, I, 1903, pl. 9 = Martin, pl. 65.
- 22 Martin, pl. 63. Den rekonstruerede kopi, der vises af Gabolde, s. 119, afvises korrekt af Krauss, kol. 93: “Den efterfølgende forbedring af Bouriants læsning synes ikke metodisk acceptabel” (Die nachträgliche Verbesserung von Bouriants Lesung scheint methodisch nicht statthaft zu sein).
- 23 Bouriant, s. 21.)die nachträgliche Verbesserung von Bouriants Lesung scheint methodisch nicht statthaft zu sein).
- 24 Krauss, kol. 93 & n. 6.
- 25 Jf. Martin, s. 47 ang. pl. 68.

Elin Rand Nielsen

Når mine katte smyger sig om benene på mig og mjaver indsmigrende, taler de ægyptisk. Ordet for kat var Miu(t) – han (hun), der mjaver. Mine katte har åbenbart ikke glemt deres oldægyptiske aner. For selvom der er fundet ældre levn af katte i andre lande i Mellemøsten end i Ægypten, er det kun i her, vi kan følge udviklingen fra vild kat over “tam vild” gårdkat og musefanger til et egentligt domesticeret dyr.

Katten før Nye Rige

Det ældste vidnesbyrd om kattens samliv med mennesker er fra før 4000 f. Kr. I en grav i

Mellemægypten lå en håndværker begravet med en gazelle og en kat ved fødderne. Gazellen kunne være tænkt som mad, men katten optræder aldrig som jagtbytte, og er derfor sandsynligvis et husdyr. Ikke nødvendigvis rigtigt domesticeret, snarere en “tam vild” kat.

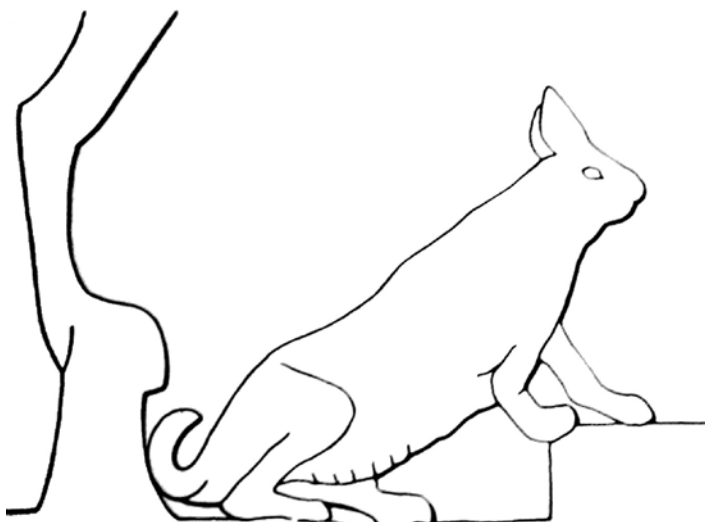
Mærkeligt nok optræder katten ikke blandt de mange dyr i udsmykningen af Gamle Riges mastabaer. De ældste billeder af katte er derfor slet ikke billeder, men bogstaver. En tekst, der nævner “Kattebyen”, står på en stenblok, der ser ud til at stamme fra slutningen af Gamle Rige. Tekstens tre katte vises på de to måder, der skulle blive standard på kattebilleder: i profil, siddende enten med halen snoet elegant om

Fig. 1. Kat i Khnumhotep III's grav.
Fra Málek, fig. 20.

Fig. 2. Kat i Baket III's grav i Beni Hasan. Fra Málek, fig. 27.

Fig. 3. Kat under stol. Relief i Petrie-museet. Fra Málek, fig. 28.

benene eller pegende lige op i vejret, som når en glad kat vandrer rundt. Faktisk sidder en kat jo aldrig med halen lige lodret op, men som så ofte i kunsten vælger man altså at kombinere flere karakteristiske synsvinkler uden hensyn til det realistiske. Fra Ægypten kom katten til Grækenland i Ptolemæisk tid – og også her blev halen opfattet som det karakteristiske. Et oldgræsk ord for kat betyder “halevifter”.

Det første egentlige billede af en kat findes i Beni Hasan i Khnumhotep III's grav fra Mellemste Rige [Fig. 1]. Billedet viser det velkendte motiv “fiske- og fuglefangst i papyruskrattet”. Der levede to arter små katte i Ægypten. Junglekatten *Felis chaus*, der er et stort dyr med sandfarvet krop, lange ører med sorte øreduske, lange ben og kort hale, og den afrikanske vildkat *Felis silvestris libyca*. Denne ligner nærmest en spinkel sribet gårdkat med lange ben og lang sribet hale med sort spids. Ørerne er uden øreduske. Det er den sidstnævnte, der bliver domesticeret i Ægypten, men i Beni Hasan er det den førstnævnte, der sidder tungt på en papyrusstængel. I papyruskrattet skjuler der sig også de andre smådyr, der almindeligvis ses i jagtscenerne: en faraorotte og to genetter. Om katten var mindre almindelig end disse, eller om der er andre grunde til ikke at inkludere katte i ældre billeder, ved vi faktisk ikke.

I nabograven, Baket III's grav, findes det ældste billede, der viser en kat som husdyr: En mand står med en typisk dyrepasserstav (en stav der ender med en hånd, og som ligner en kløpind) foran nogle aber – samt en kat [Fig. 2]. Katten er altså flyttet ind, og forklaringen ligger lige for: Ansigt til ansigt med katten sidder en drabelig mus. Over dyrene står en forklaring: “Kat” og “Mus”. På landet var man plaget af

mus og rotter, der let kunne spolere høstudbyttet, så et samliv med en god musejæger ville være til begge parter fordel. Hvor vigtigt dette aspekt var, udtrykkes af et af de bevarede husråd: Mod mus i huset, smør med kattefedt! En anden fare, som katten kunne bekæmpe, var slanger. Senere bliver det som slangedræber, vi møder katten i dødebogen.

Husholdningen var kvindernes domæne. Det er muligvis grunden til, at katten som husdyr ofte vises sammen med husets frue, siddende under hendes stol – men aldrig under husherrens stol [Fig. 3]. Det tidligste eksempel (hvor katten dog er noget særpræget) viser et velnæret kræ under kvindens stol. Modstående sidder en mand

Fig. 4. Kat med slange på magisk kniv. Fra W. C. Hayes, *Scepter of Egypt* II, fig. 159.

Fig. 5. Kattearmbånd i Metropolitan Museum of Art. (Foto LM).

Fig. 6. Fajancering fra Nye Rige i Ägyptisches Museum i Berlin. (Foto LM).

Fig. 7. Mekanisk kat i British Museum. (Foto LM).

med en hund under stolen. Hunden har som så ofte et navn; den hedder "Løvens styre-åre". Kvindens dyr har ikke noget navn; og der kendes faktisk kun ét eksempel, hvor en kat hedder andet end Mis. Så disse to træk: At dyret sidder hos en kvinde, samt at det ikke har noget navn, gør, at det nok forestiller en kat. Muligvis skabt af en billedhugger, der ikke var helt fortrolig med den tamme kats ikonografi? Eller ser vi den første fede kælekat der mangler motion?

Senere bliver det meget tydeligt at katten står for frugtbarhed, og allerede i Mellemste Rige optræder katten tillige som ondtanfærdige. "Magiske knive" er flade genstande, der skæres ud af elfenben eller flodhestetand. Med deres buede form kan de minde om papirknive, udsmykket med tekst og figurer, der skal holde dæmoner væk. En del af dem er slidte i den ene ende, og man kan forestille sig, at man har tegnet magiske cirkler med dem, f.eks. om fødende kvinder. De kan bære tekster, der beder de afbildede figurer beskytte NN. og hendes barn. Figurerne, der kan have de forskellige former, bl.a. katte der står på bagbenene, holder knive eller slanger [Fig. 4] i hænderne for at skræmme dæmoner væk.

Katte optræder også på amuletter og smykker. Små, siddende katte bruges som vedhæng, og der findes nogle meget smukke ringe og armbånd, der er prydet med kattehoved eller liggende katte [Forsiden samt Fig. 5 og 6]. I denne sammenhæng skal katten nok bringe lykke og frugtbarhed, selvom vi ikke ved hvilken gudinde man på dette tidspunkt satte katten i forbindelse med. En af de karakteristiske slags figurer fra Mellemste Rige er "blå fajancedyr". Især flodheste er almindelige, men andre dyr findes også, bl.a. nogle få katte. Den yndigste er en killing, der ser ud, som om den sniger sig ind på et bytte. Formålet med disse dyr kendes ikke, men almindeligvis antager man, at de er ondtanfærdige.

Et enkelt eksempel på en mekanisk kat kendes også [Fig. 7]. Den stående træ-kat har en snor gennem hovedet, så den med snoretræk kan åbne og lukke munden, som om den mjaver eller bider. Der kendes adskillige figurer med snoretræk, og man antager, at de har været legetøj.

Et specielt fund i en Mellemste Rige grav i Abydos viser hvor højt man nu satte kattene: Udgraveren Petrie fandt en lille grav med pyramideformet overbygning. Graven rummede 17 katte, der var begravet med en række små lerkar, der nu var tomme. Petrie mente, at de havde indeholdt mælk. Voksne vildkatte kan ikke fordøje mælk, men en tekst af den antikke forfatter Diodor (i,83) (altså næsten 2000 år senere) nævner, at ægypterne fodrede katte med brød opblødt i mælk samt rå fisk – og kaldte dem til sig ved at smække med tungen. Når man fra Sentiden finder mange katte begravet sammen drejer det sig om hellige tempelkatte. Vi kender ikke noget til en kattekult i Abydos i Mellemste Rige.

Katten i Nye Rige

Hvornår katten i Ægypten gik fra at være en "tam vild" til at være et egentligt domesticeret dyr vides ikke, men det er nok sket før begyndelsen af Nye Rige, hvor billeder af tamme katte bliver almindelige i thebanske grave. "Jagten i papyruskrattet" bliver ved med at være en central del af gravudsmykningen, og nu bliver det almindeligt at se en kat deltage i jagtudflugten. Katten er ikke som før den kraftige junglekat, men den adrætte stribede, afrikanske kat. Billederne har i lighed med resten af gravudsmykningen en dybere betydning, end den man ser ved en overfladisk betragtning. Det er muligt, at kattens rolle her er at hjælpe med at undertvinge kaos og afværge ondt, ligesom dyrene på de magiske knive. Samtidig er billederne fyldt med frugtbarhedssymbolik, og katten hører tydeligvis

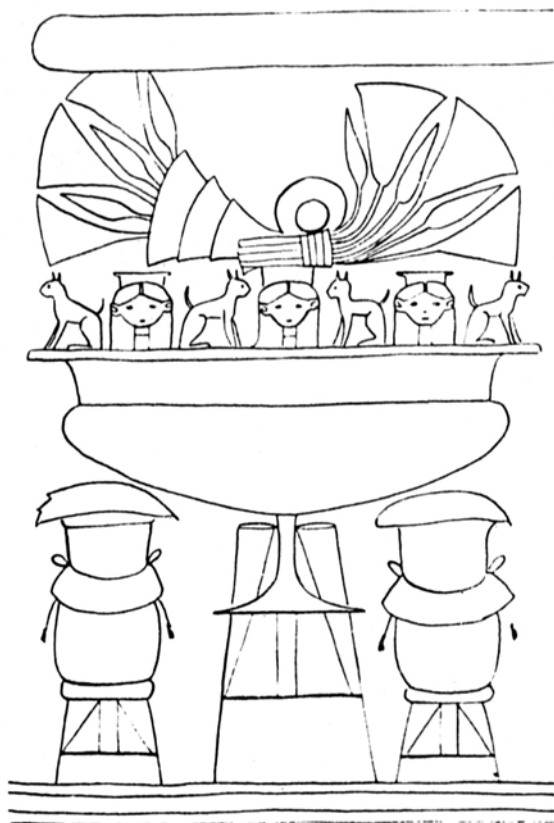

Fig. 9. Kar med katte og Hathor-hoveder. Fra S. Schott, *Das schöne Fest vom Wüstentale*, fig. 8.

Fig. 10. Sølvkar med guldudsmykning i Metropolitan Museum of Art, New York, med katte og Hathorhovede. (Foto LM).

hjemme i den sammenhæng. Der findes en række statuetter af nøgne kvinder med stor paryk. Kvinderne udstråler på alle måder frugtbarhed og kan understrege det på forskellige måder, bl.a. ved at stå med en killing i armene. Figurerne har ofte været håndtag til spejle, hvilket giver associationer til både solen og gudinden Hathor.

Katten sættes i forbindelse med forskellige gudinder, bl.a. Amons hustru Mut, muligvis på grund af ligheden mellem ordene Miut og Mut. Forbindelsen er helt tydelig på en stele, hvor gudeparrets hellige dyr står over for hinanden: Amons gås og Himlens herskerindes kat. Det er sikkert denne forbindelse, der gør, at katte og gæs på billeder ikke synes at frygte hinanden. På det nok bedst kendte kattebillede, jagten i papyruskrattet fra Nebamons grav, står der en gås i forstavnen af Nebamons båd [Fig. 8]. Gåsen lader kattens myrderi gå helt hen over hovedet på sig, selvom katten tydeligvis er en farlig fuglejæger, der har fanget tre fugle. Forbindelsen mellem

katte og Mut og Hathor fremgår desuden af nogle relieffer fra Luxor, der forestiller en fest for Mut. Her vises nogle kar, der bruges til stærke drikke. Nogle af karrene er smykket med katte [Fig. 9], andre med løver; begge dyr flankerer et Hathorhovede. Karrene fandtes faktisk i virkeligheden [Fig. 10]. Der findes fragmenter af flere kar fra Amenophis III's tid; et blev fundet i Akhenatens grav.

For ægypterne var kat og løve to sider af samme sag. I Muts tempel i Karnak fra Amenophis III's tid stod der op mod 700 statuer af Mut i løveskikkelse. Kun nogle få står på plads i dag, resten af de meget smukke figurer er spredt i alverdens museer. I templer, hvor der boede en gudinde i løveskikkelse, måtte man pacificere hende med stærke drikke en gang om året ved en Fuldskaftsfest. Festen blev fejret til minde om følgende hændelse: Solguden Ra var blevet gammel, og menneskene respekterede ham ikke længere. Derfor blev han så vred, at han sendte sit øje,

Fig. 8. Kat i Nebamuns grav (British Museum). Fra Davies, *Ancient Egyptian Paintings*, pl. lxxv.

Fig. 11. Kat i jagtscene. Fra J. G. Wilkinson, *Manners and Customs*, I (1878), no. 250 (fra grav A 24, forsvundet, genopdaget men ødelagt).

Fig. 12. Tronstol med dronning Tiys kat på en papyrusbåd. Fra Davis, *The Tomb of Iouya and Touyou*, fig. 4, p. 43.

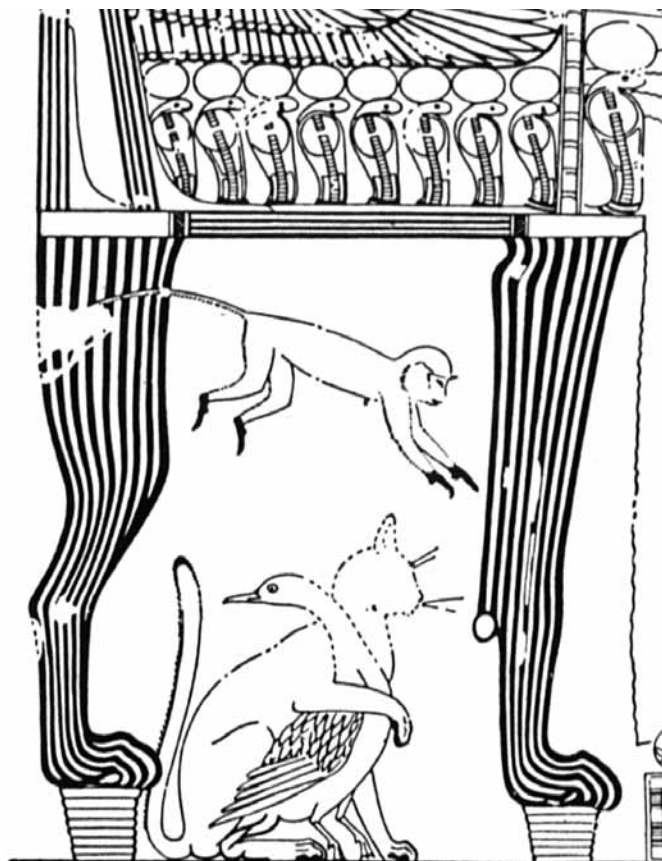
Hathor, ud som en løvinde for at straffe menneskene. Hun begyndte sit myrderi, men solguden fortrød og ville stoppe hende. Det krævede en list. Han lod brygge 7000 krukker øl, farvede det blodrødt og hældte det ud som en sø på gudindens vej. Hun lod sig narre, og drak til hun blev så fuld, at hun ikke kunne se menneskene, der således var reddet. Herefter fik hun navnet Sakhmet, dvs Den mægtige Kvinde.

Kat og løve optræder ligeledes som to sider af samme sag i myten om solens øje, der drager sydpå og nægter at vende hjem. Solguden sender guden Thot ud efter sit øje, der er blevet til en rasende løvinde, og det lykkes ham at berolige det, så det vender hjem som en fredelig kat. Der findes flere forsøg på tolkning af myterne: En er, at solen i Ægypten jo ofte kan være dræbende, men også er livgivende. Om gudinden Hathor siges det i en senere tekst: Når hun raser, er hun Sakhmet. Når hun er fredelig, er hun Bastet. Det samme overføres i en sen visdomstekst på kvinder: Når en mand dufter af myrrha, optræder hans kone som en kat. Når en mand lider, optræder hans kone som en løve.

Kattene i førnævnte jagtsener kunne jo i princippet være vildkatte eller tamme vilde, men på et enkelt eksempel [Fig. 11] (der desværre kun kendes i en gammel tegning af Wilkinson) står katten i selve båden og strækker sig op ad jagrens ben. Præcis som min egen kat, når den tigger om mad. Her er løven blevet et lam, et rigtigt domesticeret dyr.

Et billede af en kvinde i en papyrusbåd, ledsaget af sin kat, blander motiverne "jagten i

Fig. 13. Dronning Tiys kat i TT 120.
Fra *MMA Bulletin* ii, Nov. 1929, fig. 1.

papyruskrattet” og “kat under kvindes stol”. Dronning Tiy sidder i en armstol, der står på en spinkel papyrusbåd. Under stolen sidder en kat. Motivet smykker ryglænet på en forgyldt træstol, nærmest en trone [Fig. 12]. Et lignende motiv – dronning Tiy med en kat under sin stol – findes på væggen i en thebansk grav [Fig. 13]. Katten sidder nok så kærligt og omfavner en gås. Helt utænkeligt, hvis ikke tankerne går i retning af Amon og Mut. En lille abe, et frugtbarhedssymbol, springer hen over dem. Katten var åbenbart værdsat ved Amenophis III’s hof, for den eneste kat, der har fået en menneskelig begravelse, tilhørte Akhenatens storebror prins Tuthmosis [Fig. 14]. Katten blev begravet i en miniature-udgave af en menneske-sarkofag. Kisten bliver beskyttet af Isis og Nephthys, og katten sidder og modtager ofre, vises som mumie og omtales som Osiris Misse. Alle de tekster, man ville vente på en menneskekiste, findes her. Katten kan vel kun have været den højtelskede kongelige kæle-kat. Så Tiy har altså sandsynligvis også i realiteten haft en kat siddende under sin tronstol.

Andre versioner af motivet “kat under stol” viser helt tydeligt katte, der er kæledyr. Kattene har nogle gange halsbånd på, de kan være tøjret med en snor til stolen – og somme tider bærer de også øreringe og næsering. En kat med piercinger er vel ikke realistisk at forestille sig i den virkelige verden, og måske har kunstnerne ladet sig inspirere af statuer af hellige katte. Kattestatuer fra Sentiden bærer øreringe – og i et enkelt tilfælde tillige ring i næsen! [Fig. 15]

Fig. 14. Tuthmosis’ kattekiste i det ægyptiske museum i Cairo.
Fra Málek, fig. 101.

Fig. 15. Gayer Andersons kattermumiekiste – med ringe i ører og næse – i British Museum. (Foto LM).

Katten var ikke blot forbundet med gudinderne Mut og Hathor. Vi møder den også som solgudens hellige dyr. I dødebogens kap. 17 skærer en frygtelig kat, der kan hedde “Ra, den store kat”, hovedet af slangen Apophis (se også en anden artikel i dette nummer). Tekster fra Muts ritual siger, at hun var sammen med Ra ved den lejlighed, men billederne viser altid én

kat. Katten med kniven ligner de katte, der optrådte på de “magiske knive” fra Mellemste Rige. Ras kat møder vi også andre steder, bl. a. på en stele fra Deir el-Medina. Øverst på stelen står Ras kat, der er *nefer* (i denne sammenhæng sikkert den unge) og Atums kat, der er *a a* (den gamle). Under kattene står en mand og en kvinde med armene løftede i bøn til solguden Ra og den gamle kat.

Ostraka (kalkstensstykker) bliver anvendt til skitser af billeder, der kunne optræde i gravene. F.eks. kigger en kat venligt på en levende gås på et offerbord [Fig. 16]. Men en lang række motiver kendes kun fra ostraka og papyri. Fælles for dem er, at de viser “den omvendt verden”. Her er forholdet mellem kat og mus vendt om, så katten bliver den lille [Fig. 17]. Vi ser katte som tjenestefolk for mus og som barnepige for en musebaby. Vi møder også en musefarao, der angriber en katterfæstning. Musene vinder! Kun en eneste statuette med fabelmotiv kendes. Den forestiller en boksekamp mellem en kat og en mus med en ørn som dommer. Dommeren holder sejrens palmegren i den ene klo. Desværre kendes meningen med motiverne ikke, så der er frit slag for fortolkninger. Er det politisk satire eller religion?

Katten efter Ny Rige

I 22. dynasti bliver en af deltaets byer, Bubastis, førende. Og dermed får byens gudinde, Bastet, en særdeles fremtrædende stilling. Gudinden er faktisk navnløs; Bastet betyder blot: Hende fra byen Bast. Bastet var i sin ældste form en kvinde med løvehoved, men tidligt bliver Sakhmet og Bastet som nævnt set som to sider af samme sag. Og nu bliver hunkatten Bastets foretrukne dyr. Bastet vises som en kvinde med kattehoved klædt i en lang kjole af udenlandsk snit, med en “ægis”, en halskæde prydet med et løvehoved, i den ene hånd og en sistrum, en tempelrangle, i den anden. Undertiden er hun omgivet af kill-

Fig. 16. Ostrakon i Ägyptisches Museum, Berlin. (Foto LM).

Fig. 17. Papyrus i British Museum. (Foto LM).

Fig. 18. Kattemumier i
Cairo-museet. (Foto LM).

inger. Disse figurer viser tydeligt, at hunkatten stod for frugtbarhed. Figurene er fundet i kolossale mængder i templerne, hvor de troende ofrede votivstatuetterne, når de bad gudinden om hjælp.

Et karakteristisk træk ved Sentidens gude dyrkelse bliver, at man ikke blot holder et enkelt, helligt dyr i templet; et dyr, der opfattes som gudens levende billede på jorden. Nu opdrætter man de hellige dyr i store mængder. Når dyrene døde, blev de begravet ved templet. Man forestiller sig, at de troende købte et allerede balsameret dyr, og ofrede det til guden [Fig. 18]. Ved templer, hvor man tilbad guder i løve- eller kattesikkelse, opdrættede man hellige katte. Når de døde, blev de balsameret og nogle af dem fik tillige en mumiekiste af træ eller bronze – eller blot en mumiemaske af bronze. Mumiemasken har ofte en skarabæ i panden – en tydelig hentydning til kattens forbindelse til solguden Ra. Åbenbart ynglede de frugtbare katte ofte i så store mængder, at man måtte begrænse deres antal. Hvordan afsløres af røntgenfoto af kattemumier. Mumier af halvstore katte med brækket hals er ikke helt ualmindelige! Det afslører tydeligt, at der var forskel mellem ideal og virkelighed. Den antikke forfatter Herodot fortæller nemlig, at der var dødsstraf for at slå en kat ihjel. Og når en kat dør, beretter han, bliver der stor sorg blandt ægypterne. I de huse, hvor der dør en kat på naturlig måde, afrafer alle beboerne deres øjenbryn. Og videre: De døde katte føres til hellige gravkamre i byen Bubastis, hvor de begraves efter at være blevet balsameret.

Det ægyptiske museum i Cairo har en stor samling dyremumier, og de har i flere år søgt sponsorer til konserveringen af dem. Derfor har du en unik mulighed for at adoptere en oldægyptisk kat, enten blot en enkelt pote eller – hvis du vil donere 500\$ – en hel kat. Blot klik ind på hjemmesiden

<http://www.animalmummies.com/adoptfiles/list.html>.

Litteratur

J. Málek, *The Cat in Ancient Egypt*, British Museum, 1993/1997 (kan lånes på biblioteket).

Forskningsfondens Venner

Den 29. november og 6. december afholdt Forskningsfondens Venner i to omgange et vellykket arrangement på Nationalmuseet med temaet “ægyptisk keramik”. I alt 40 venner deltog. Bodil Bundgaard Rasmussen bød velkommen, Anne Haslund Hansen fortalte om keramiksamlingens historie, og Tine Bagh demonstrerede de forskellige typer keramik. Derefter var der udskænkning og yderligere diskussion i den fine Guldbergsal.

Den 22. november havde Lise Manniche holdt et foredrag på engelsk om thebanske grave i samme gode sags tjeneste i pyramidesalen i Dansk Industri for medlemmer af Dansk Industri og det diplomatiske korps. Christian Wittenkamp fra Dansk Industri, den tidligere rigsantikvar, Olaf Olsen, og den nye ægyptiske ambassadør, fru Mona Omar Attiah, bød velkommen, og bagefter forklarede Paul John Frandsen om nødvendigheden af Dansk Ægyptologisk Forskningsfond. Arrangementet afsluttedes med en reception, givet af den ægyptiske ambassadør. Omkring 180 personer deltog.

Dansk Ægyptologisk Forskningsfond *er* en nødvendighed. Yderligere nedskæringer truer ikke blot bibliotek og eventuelle udgravninger, men selve faget ved universitetet på livet. Det er vigtigt at vise, at vi har initiativ til at forsøge at skaffe ekstern finansiering (som det er tilfældet mange steder i udlandet). “Mange bække små...” Hvis vi alle står sammen om at støtte dansk ægyptologi ved at give et større eller mindre

Øverst til venstre:
Bodil Bundgaard
Rasmussen.

Øverst til højre:
Tine Bagh.

Til venstre: Anne
Haslund Hansen.

(Fotos LM).

beløb, og helst mere end en enkelt gang, kan det ikke undgå at gøre indtryk.

Indbetalinger modtages på giro 0274-10018455 og indmeldelse i Forskningsfondens Venner (fondens støtteforening) sendes til

Dansk Ægyptologisk Selskab
Forskningsfondens Venner
c/o Carsten Niebuhr Instituttet
Snorresgade 17-19
2300 København S

LM

Det potentielt farlige motiv

Billedkunsten var for ægypterne et aktivt medie.

Billedprogrammerne i gravene tænkte at virke som en amulet og hjælpe den afdøde. Med kraften til at virkeliggøre gode scenarier kommer dog også potentialet til virkeliggørelsen af skadelige scenarier.

Spørgsmålet er, om ægypterne havde en forestilling om, at visse motiver kunne være farlige at afbilde?

Josephine Burr

Apophis

I de gamle ægypteres forestillingsverden fandtes der en slangebudd ved navn Apophis. Den hørte til i underverdenen og repræsenterede kaos og ondskab. Som solgudens fjende udgjorde den en stor trussel imod solbåden på dens rejse gennem nattens tolv timer. Hver nat forsøgte Apophis at forhindre solen i dens færd gennem underverdenen for derved at stoppe den cyklus, som verdens fortsatte eksistens afhang af. Den var en evig fare, som ikke kunne elimineres en gang for alle, og den måtte konstant overvindes med kraftig magi, så at den ikke nåede sit mål. Sejren var kun midlertidig, og hver nat begyndte kampen forfra. Mennesker med dårlig moral, fremmede eller fjender blev ofte identificeret med Apophis i forbandelser, og Apophis og guden

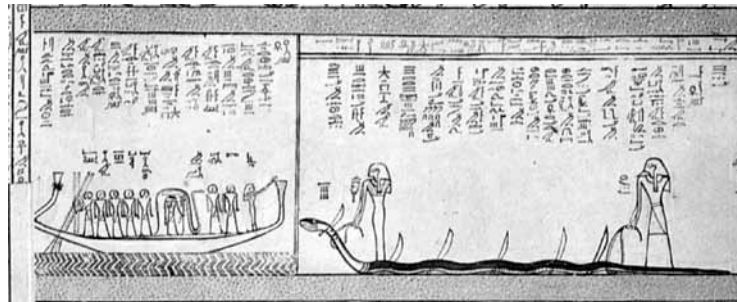
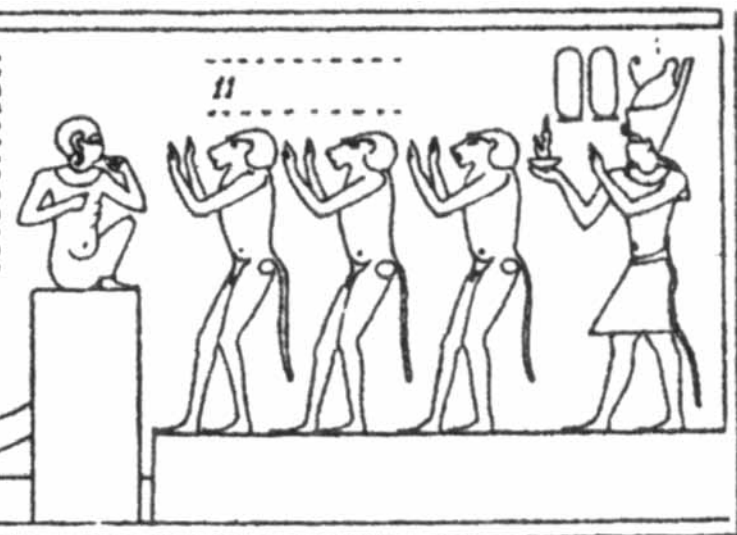

Fig. 1. Til venstre: Apophis spiddes foran solbåden af Mont, imens kongen ofrer *maat* og ønsker velkommen sammen med tre bavianer. Edfu-templet på sydvæggen til pronaos, fra afbildningen af solens daglige rejse, her 1. time og er fra den Ptolemæiske periode. Fra D. Kurth, *Treffpunkt der Götter*, 1994, fig. 48 s.134.

Fig. 2. Ovenfor: 7. time af Amduat fra Tuthmosis III's grav (18.dynasti), hvor Apophis ses i færd med at blive skåret over og holdt fast foran solbåden. Fra G. Robins *The Art of Ancient Egypt*, 1997, fig. 136 s.124.

Seth stod som et billede på mennesker, som skulle straffes for at have handlet mod *maat*, det korrekte. Apophis associeredes også med mørke, uvejrlig og jordskælv.

Bremner Rhind-papyrussen fra sidst i det 4. århundrede f. Kr. indeholder den mest komplette udgave af "Apophis' bog", hvorefter de tidligste eksempler kendes fra Ny Rige.¹ Her blev den brugt i den daglige kult i Karnak-templet og andetsteds. "Apophis' bog" indeholder ritualtekster til magisk beskyttelse dels af solguden imod Apophis og dels af kongen imod hans fjender. Igennem tekstens ni bøger tilintetgøres Apophis kontinuerligt på forskellig vis, imens solguden og kongen hyldes. F.eks. skal Apophis i første bog (23, 6-23, 7) tegnes på papyrus med grønt blæk og laves som navnemærket voksfigur og derefter brændes. Figuren skal trampes og spyttes på i ilden for at afværge Apophis' angreb på solbåden, eller for at forhindre et truende uvejr (23, 12-23, 15). Voks bruges ofte i magiske ritualer, måske fordi teknikken efterlignede Khnum's måde at skabe gude- og menneskekroppe, men vel også fordi voksfigurer nemt ødelægges og derfor var ideelle i denne slags ritual.

Ritualerne viser tilintetgørelsen af fjenden igennem performativ magi, en form for magi hvor handlinger udføres på objekter, som symbolisk repræsenterer det, som skal nedkæmpes. Det er også performativ magi, når der på sålen af faraos sandal er afbildet de syv buer eller bagbundne fjender. Den u håndgribelige masse af

fjender gøres håndgribelige via afbildning, og de nedtrampes, når farao bærer sandalerne.

Igennem sin udførte handling på det symbolsk ladede materiale nedkæmper han fjenden magisk. Selve gentagelsen af ritualerne var særlig vigtig. Hvert ritual følges af grundig instruktion i den tidsplan, som ritualet skal udføres efter. De hyppige gentagelser viser, hvor vigtigt det var at få tilintetgjort Apophis. Det skulle ske konstant, for at han ikke skulle blive for stor en trussel. Når Apophis til stadighed skulle tilintetgøres for at opretholde kosmos, er det logisk at udlede, at et billede af den kunne være farligt, hvis den var tegnet for stærk eller i en magtfuld position. I teorien kunne den stoppe solen i dens bane, hvilket ville bringe verden i kaos, et scenario som måtte forhindres.

Neutraliseringen af Apophis

På billedsiden viser behandlingen af Apophis mange fællestræk med den rituelle beskrivelse. Slangen vises spiddet, bundet, dolket, halshugget og truet af diverse guder. Dens fremtoning blev manipuleret for at forhindre, at den blev stærk. Det kunne gøres ved at vise den i lille format, hvilket gør den mindre kraftfuld som for eksempel i Edfu-templet, hvor Apophis er afbildet ganske lille og tynd under solbåden, mens den spiddes af Mont i 1. time af solens daglige rejse [fig. 1]. Hvor den er vist i større målestok, har den til tider en kropsholdning uden vilde bugtninger, som i Amduats 7. time [fig. 2]. Her ses Apophis

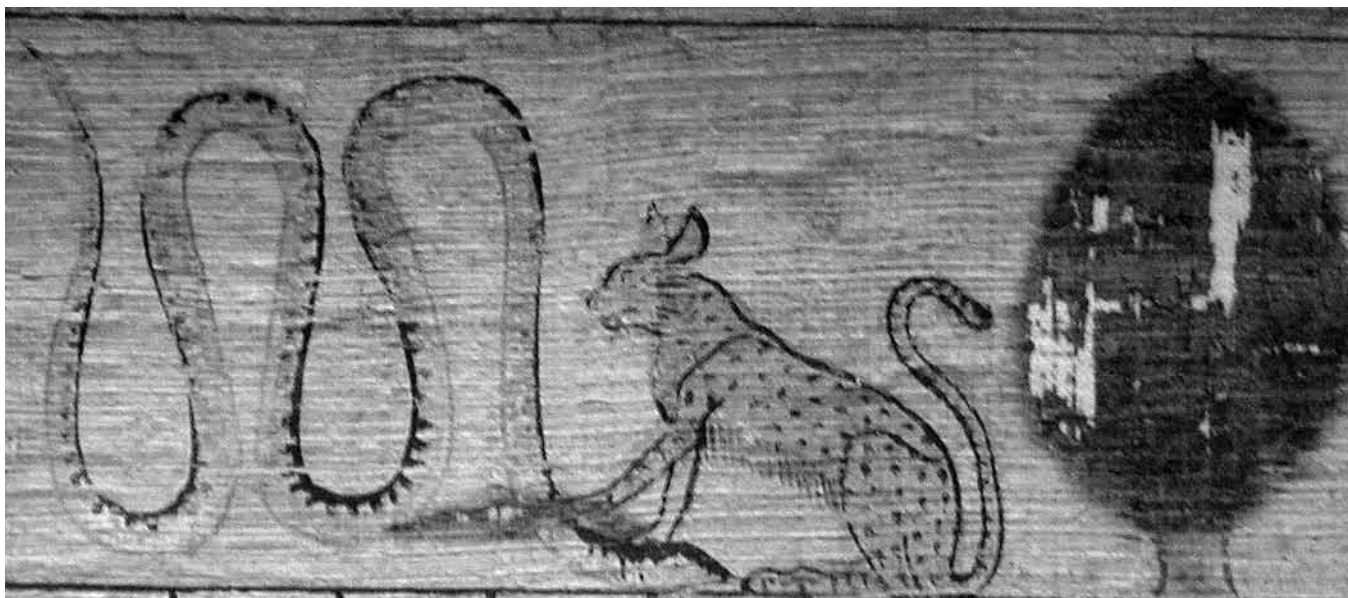

Fig. 3. Vignet til dødebogens kap. 17 fra dødebog i Ägyptisches Museum i Berlin. En kat skærer hovedet af stor slange med en kniv, som holdes i poten. Slangen Apophis bugter sig vildt, og dens hoved er trykket imod jorden af kniven. (Foto LM).

passiv og rolig foran solbåden, idet den er dolket og bundet. Hovedet kan være trykket imod jorden, hvilket signalerer at den er sårbar og underdanig, som når Ra som kat halshugger Apophis, hvis hoved rører jorden under kniven [fig. 3]. Apophis' navn kan udelades for at gøre det vanskeligere at identificere dens billede. På den anden side understreges identiteten, når det kunne skade Apophis (cf. fig. 2), hvor den pacificerede Apophis' navn angives, idet den dræbes.

Der anvendes forskellige midler til uskadeliggørelsen af Apophis. Den ses ofte dræbt med våben som knive og spyd, pacificeret via fiksering af bånd eller hænder [fig. 4] og/eller neutraliseret via truslen om snarligt drab, der ofte antydes i aktørernes kropsholdning [fig. 5], hvor Apophis er trængt op i det højre hjørne af billedet af tre truende mænd med løftede spyd og et væsen med et reb. Oftest følges billederne af en

tekst, der beskriver Apophis' ødelæggelse, hvilket i sig selv må virke forstærkende. Fig. 4 viser Apophis i færd med at blive ædt indefra i Portbogens 6. time, hvilket beskrives klarest i teksten, men kun ses på billedet ved at Apophis har menneskehoveder på sin ryg og holdes fast, og teksten synes her at være det primære neutraliseringsmiddel.

Nedkæmpelsen af Apophis kan udføres af forskellige guder. Seth er blevet brugt, hvor Apophis er stor og aktiv med truende løftet hoved som i motivet fig.4, hvilket er specielt egnet, fordi han har rollen som Apophis-bekæmper i Dødebogens kap.108 og i Sarkofagtekst II (160) 375bff. Når andre guder bruges i dette motiv, er det overfor passive og små eller underdanige Apophis-figurer uden navne, hvilket er interessant, fordi der skal flere guder til at pacificere den store aktive Apophis. At Seth ikke altid

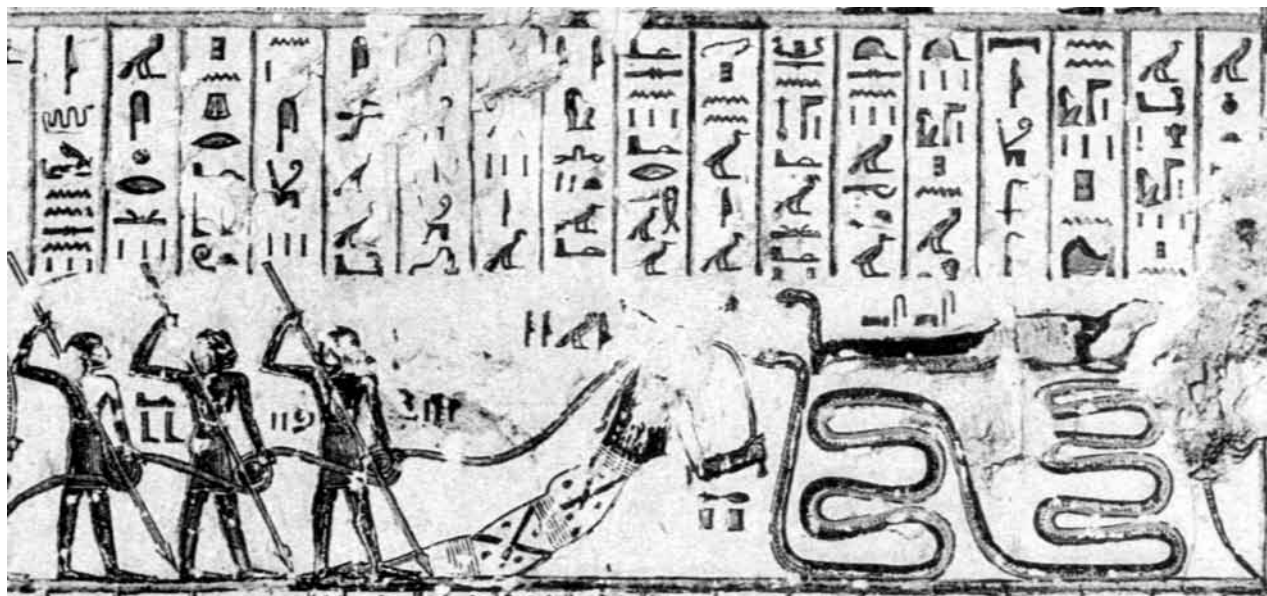

Fig. 5. Portbogens 10. time (ca. 20. dynasti). Apophis bevogtes og trues foran solbåden. Fra A. Piankoff "The Tomb of Ramesses VI," *Bollingen Series XL*. Volume 1. 1954, pl. 56.

bruges, kan skyldes at han selv blev anset for farlig, specielt i de sene perioder. Solguden ses også i rollen som Apophis-bekæmper både alene (fig. 3) og ifølge med andre [fig. 6], hvor Apophis dræbes indirekte via Atums kropsholdning, som med stokken minder om spidningsbevægelsen, men hvis tekst er det primære neutraliseringsmiddel.

Tilintetgørelsen af Apophis-motivet er konstant og gennemtænkt. Den var livsnødvendig. Apophis' guddommelige krop må ligesom andre guders anses for uforgængelig, og lemlæstelse af den kunne ikke dræbe den endegyldigt. Alle guder havde mange manifestationsformer og navne, som deres eksistens var forbundet med. Destruktion af alle skikkelser og navne var nødvendig for en guds tilintetgørelse, og dette gjaldt også Apophis. Gudebilleder kunne, ligesom tempestatuer, ses som gudernes kroppe, som de

kunne tage plads i, og de var derfor iblandt de manifestationsformer, som måtte ødelægges for at tilintetgøre guden. Apophis' billedlige manifestationer skulle derfor også tilintetgøres, hvis man ønskede at tilintetgøre den. Hvor Apophis' billede var vist, var motivet derfor tilintetgjort igen gennem neutralisering, idet Apophis stadig var der, men var slået ihjel eller pacificeret, så den ikke kunne gøre skade, hvis den skulle tage plads i billedet. Måske ville skaderne på den billedlige Apophis endda tilintetgøre Apophis på denne måde.

Bremner Rhind-papyrussens ritualer handler også om tilintetgørelsen af Apophis' manifestationsformer. At udføre voksfigurer og papyrustegninger, bærende Apophis' navn og form, er at skabe en fysisk form af noget ellers uhåndgribeligt – en manifestation, som er skabt til at blive bevidst ødelagt for at medføre Apophis' tilintetgørelse.

Lemlæstelse af hieroglyffer

Det var ikke kun fjendtlige væsner på billeder, som blev uskadeliggjort. Hieroglyffer, som forestillede dyr og mennesker, kunne også blive udsat for neutralisering af forskellig art, når de blev brugt i dødetekster på trods af teksternes gavnlige indhold. Man anså disse tegn for levende og derfor potentielt farlige for den afdøde og

Fig. 4. Portbogens 6. time. Tolv guder holder en lang slange (Apophis), på hvilken der vokser tolv menneskehoveder, et på slangens hoved, og et imellem hver af guderne. Fra E. Hornung "Das Buch von den Pforten des Jenseits", *Aegyptiaca Helvetica*. 8, 1979-80.

Fig. 6. Motivet Apophis foran solguden fra et delvist færdigt relief i Horemhebs grav (18. dynasti).

Fra E. Hornung *Das Grab des Horemhab im Tal der Könige*, 1971, fig. 56.

forsøgte derfor at eliminere faren på forskellig vis. Man kunne undgå tegnene og udskifte dem med andre tegn, som ikke var “levende” og var ufarlige, så at et ord som *smsw* “ældste” kunne blive til , som har samme lydværdi. Man kunne også forkorte eller lemlæste tegnet, så at det blev dræbt eller forhindret i at handle skadeligt.

Da “levende” tegn normalt ikke blev fjernet eller lemlæstet i de tidligste skrifter, skyldes brugen af neutralisering ifølge P. Lacau, som for snart 100 år siden studerede dette emne,² at tegnene skulle tilpasses begravelsesbrug, hvor de hele tegn var for kraftfulde, hvilket gjorde neutraliseringen nødvendig. I Gamle Rige brugte man både udskiftning, udeladelse og lemlæstelse som midler til at neutralisere farlige tegn. F.eks. udelades menneskelige figurer i de første pyramidetekster, imens de lemlæstes eller udskiftes med , eller i de senere. Tegn med pattedyr vistes intakt i de første pyramidetekster, men blev i de senere lemlæstet, hvorimod fisketegn blev

omskrevet til lydtegn, og tegn med fugle, slanger og insekter ikke blev ændret. I Mellemste Rige fortsatte man med brugen af lemlæstelse, udskiftning og udeladelse i begravelsessammenhæng. Kun på sarkofagen blev menneskelige tegn nu udeladt. Pattedyrhieroglyffer blev lemlæstet (løven altid), udeladt eller vist intakte, imens fugle (undtaget) og slangetegnene, som var forblevet urørt i Gamle Rige, nu blev lemlæstet. I Nye Rige var udskiftning den mest brugte neutraliseringsform. Tegnet erstattede nu oftest de andre farlige “levende” tegn, som f.eks. og .

Ideen om det “levende” billedes potentielt skadelige kraft har eksisteret i den ægyptiske forestillingsverden siden Gamle Rige og satte sit præg på det skrevne sprog igennem det meste af den faraoniske periode. De “levende” hieroglyffer var potentielt farlige for den afdøde, men kunne igennem lemlæstelsen neutraliseres, og dette kunne gøres på mange måder. Nogle gange stod kun de mest basale betydningsgivende ele-

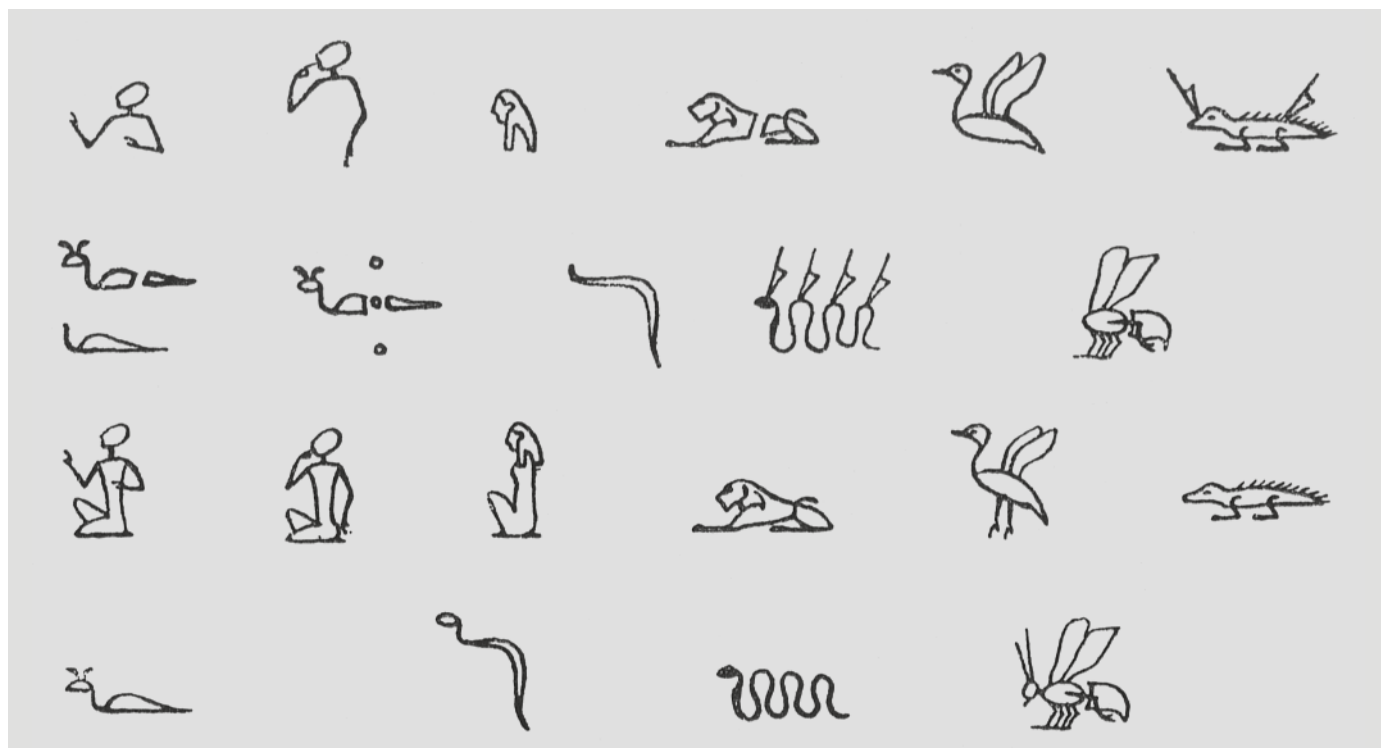

Fig. 7. Eksempler på lemlæstede hieroglyffer sammenlignet med deres normale form.

Fra A. A. Barb "Mystery, Myth & Magic" i *The Legacy of Egypt*, ed. J.R. Harris, 1971, fig. 3, s.156.

menter tilbage, mens andre klart viste at figuren var lemlæstet [fig. 7]. Den tydelige lemlæstelse signalerede, at det "levende" tegn var blevet dræbt eller alvorligt handicappet, hvilket tydeligst kunne ses ved at tegnet var skåret over, manglede en vigtig kropsdel, eller var dolket med knive.

Selv i tekster, hvis indhold gavnede den afdøde, var der potentielle farer, som måtte neutraliseres. Neutraliseringen medførte til tider, at teksterne blev næsten ulæselige, hvilket måske ville mindske teksternes effektivitet i deres formål, men det var en pris, som var værd at betale for at beskytte den afdøde imod de potentielt farlige hieroglyffer.

Motivet med Apophis, kosmos' fjende, blev således ikke vist magtfuldt. Apophis vises altid i det øjeblik, den tilintetgøres og hvis ikke, er snarlig destruktion sikker. Alle elementerne skal hjælpe til at neutralisere Apophis-motivet, så at det ikke kan skade kosmos, og Apophis måske selv blive skadet. Motiver med fjendtlige væsner

såsom andre slanger behandles på lignende maner. De er også repræsentanter for det kaos, som skal nedkæmpes og motivet har til formål at demonstrere bekæmpelsen af de fjendtlige kaotiske væsner, et grundlæggende tema for den ægyptiske verdensorden. Hjælpeslanger derimod, som f.eks. den ildspyende straffeslange i Portbogens 9. time [fig. 8], blev vist truende, frygtindgydende og stærke, så at de er i stand til at udføre deres funktion: nedkæmpelse af fjender og beskyttelse af solguden i en af hans mest sårbare faser.

Hvad angår lemlæstelsen af de "levende" hieroglyffer, så ligner behandlingen af disse mere behandlingen af fjendtlige væsner. Selvom de "levende" hieroglyffer var del af en gavnlig tekst, var de samtidig et todimensionalt billede af et potentielt fjendtligt dyr, som det var en manifestation af, og derfor var de farlige og måtte neutraliseres. Motiver med Apophis var også en del af underverdensbøgernes billedmateriale, som var gavnlige som helhed. Apophis var en nød-

vendig del af helheden, fordi nedkæmpelsen af den var del af solens natlige rejse og genfødsel, og derfor kunne motivet ikke udelades. Det udgjorde en risiko og måtte neutraliseres på behørig vis, så at intet kunne gå galt, når motivet stod færdigt.

Om et potentielt farligt motiv neutraliseres afhænger af, om motivets funktion og grundlæggende egenskaber stemmer overens med *maat*. Apophis' grundlæggende egenskab er kaos, og hans funktion som rebellen, der forsøger at stoppe solbåden og verdens gang, hører til kaos. Motiverne, den optræder i, skal vise kaos' nedkæmpelse og opretholdelse af *maat*. Hjælpeslangen er derimod aggressiv og aktiv, men skal hjælpe solguden igennem nedkæmpelsen af fjender, hvilket støtter *maat*, og derfor neutraliseres disse slanger ikke.

Anden brug af neutralisering

Neutralisering blev også brugt på værker som havde stået færdige længe. Utallige ægyptiske billeder er blevet skamferet eller lemlæstet, mange dog i nyere tid. Et par kan med sikkerhed dateres til den faraoniske periode, f.eks. den som findes på Ni-ankh-Pepis gravfacade i Sakkara fra 6. dynasti. Her vises den afdøde med sin kone siddende ved venstre ben med sin søn Heneni og en anden person, som er kraftigt lemlæstet [fig. 9], stående foran. Denne figur har fået hoved, arme

og dele af forreste ben slettet, så kun hans torso og det bageste ben, som berører afdødes ben, er intakte.³ Over figuren læses teksten "du er lænket, du min faders plageånd, jeg er tilfreds, du er veget tilbage i min hånd. Min far er tilfreds", en tekst som viser, at lemlæstelsen blev udført i den faraoniske periode. Ifølge Drioton, der gjorde opmærksom på denne scene, er lemlæstelsen en søns hævn over hans faders fjende for noget, som den afbildede person har gjort. Lemlæstelsen af mandens billede indskrænker mandens sjæl i det hinsides.

Da relieffet blev lavet, blev der afsat plads til at afbilde manden, så han har været vellidt på fremstillingstidspunktet. Efter at relieffet var færdigt, har manden gjort noget imod faderen til den som udførte lemlæstelsen, hvilket har bragt ham i unåde, og derefter er hans billede blevet skændet i håb om at skade ham. Det er uvist, hvem der har udført lemlæstelsen, men det er en, som har villet undgå at skade Ni-ankh-Pepi. For at undgå at ramme Ni-ankh-Pepis billede har vedkommende undladt at skade mandens ene ben, som var tættest på Ni-ankh-Pepi. Om det var Ni-ankh-Pepi selv eller hans søn Heneni kan ikke fastslås. Det er dog sikkert, at den lemlæstede mand må have handlet socialt uacceptabelt og derfor blev neutraliseret, så at han ikke kunne handle i det hinsides. Den socialt uacceptable opførsel var et brud på den kollektive retfærdig-

Fig. 8. Portbogens 9. time med en stor straffeslange, som står foran tolv bundne fjender samt Atum med falkehoved. Slangen snor sig, og i dens bugtninger står syv guder i mumieform, imens slangen med løftet hoved spyer ild imod fjenderne. Fra E. Hornung, "Das Buch von den Pforten des Jenseits".

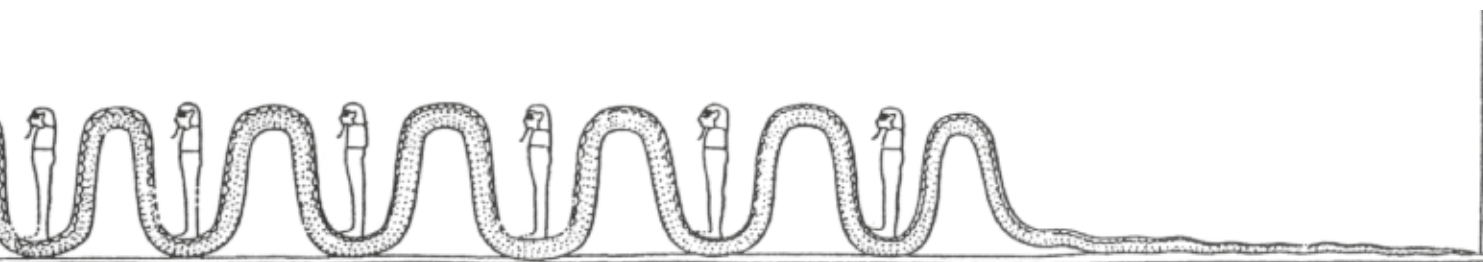

hed, og dermed også et brud på *maat* og imod kosmos, og den som handlede således, var *maats* fjende ligesom Apophis og ville ikke være berettiget til at leve videre i det hinsides. Den fordømtes billede lemlæstes derfor og *maat* opretholdes i processen.

På samme måde blev neutralisering brugt til politiske, religiøse og ideologiske formål. Akhenaten udførte i 18. dynasti ikonoklasme imod Amon-Ra og lemlæstede og slettede både hans billede, navn, og ting associeret med guden.⁴ Han lod flertalsformen af ordet gud og til tider hvor det var muligt andre guders navne slette i forsøget på at reducere de guddommelige former til én manifestation, Aton.⁵ Akhenatens religion var anderledes. Guden var solen og folket måtte tilbede den igennem Akhenaten, som fungerede som gudebillede. Akhenaten brugte lemlæstelsen af gudebilleder og navne til at styrke sin nye religion og verdensorden. Eftertiden så Akhenaten som en kætter, som havde forbrudt sig imod *maat* og truet kosmos og gjorde det samme ved ham og hans efterfølgere for at slette hans minde. De forfulgte hans navn, demonterede hans templer ved el-Amarna og ødelagde hans statuer. Ødelæggelsen af Akhenatens navn, værker og billede skulle slette individet, som havde forstyrret verdensordenen, fra den historiske bevidsthed, og ødelægge ham selv igennem

Fig. 9. Udsnit af Ni-ankh-Pepis gravfacade fra 6. dynasti i Sak-kara. Ved Ni-ankh-Pepis venstre ben sidder hans kone, og foran står hans søn og en kraftigt lemlæstet person, hvis hoved, arme og dele af forreste ben er slettet, så at kun hans torso og det bageste bener intakte. Fra *Archiv Orientalni* 20, 1952, s. 353.

hans manifestationer som udtryk for, at denne type menneske ikke havde plads i kosmos.

Hatshepsuts navn og statuer blev forfulgt på samme måder, men ikke fordi hun var kætter eller forhadet. Hatshepsut var datter af Tuthmosis I, halvsøster og førstehustru til Tuthmosis II og regerede efter hans død på vegne af Tuthmosis III, men tog mellem 2. og 7. regeringsår fuld kongetitulatur som medregent og lod sig afbilde med kongelig ikonografi, ofte som mand. Ifølge traditionen skulle den ægyptiske konge være en mand, og Hatshepsuts køn stred derfor imod ideologien. Det er muligt, at Hatshepsuts navn og minde blev fjernet, fordi man ønskede at slette erindringen om en kvindelig regent, et koncept som ikke passede ind i den ægyptiske verdensorden.⁶

Personer, som var faldet i unåde, kunne således risikere at få deres billeder og navne skændet og derved blive nægtet eksistens i det hinsides. Dette var personer, som før havde været vellidte, og som eftertiden fandt grund til at fordømme. Grunden kunne være personlig, og neutraliseringen udløst som en vendetta, men den kunne også være ideologisk og skyldes et ønske om at sikre verdensordenen. De skulle neutraliseres, så at de eller deres værdier ikke var en del af kosmos og ikke kunne skabe uorden eller gøre anden skade. Fjernelsen eller lemlæstelsen af motivet havde til formål at tilintetgøre det pågældende individ eller hvad vedkommende stod for, eller blot at forhindre det i at skade kosmos. Et billede var forbundet med essensen af det som det forestillede, og kunne gøre skade, hvis et potentielt farligt motiv stod intakt, men samtidigt var motivets kilde tilgængelig og skadelig igennem billedet, hvilket blev brugt som et nyttigt værktøj.

Billedkunsten var et kraftfuldt medie med potentiale til både gavn og skade, og derfor blev man nødt til at bruge den med omtanke. Det kan derfor undre, at håndværkerne, som udførte disse værker, ikke havde højere status, når deres arbejde havde så betydningsfulde anvendelsesmuligheder for både godt og ondt.⁷ En stærk triumferende Apophis foran solguden risikerede at modarbejde verdensordenen. Apophis skulle neutraliseres, så billedet kunne vise verdens orden og derved støtte den. På denne måde kunne billeder, som afspejlede det eksisterende kosmos, bruges som værktøj til at tilintetgøre elementer som ikke måtte eksistere i kosmos.

Litteratur

- G. Pinch, *Magic in Ancient Egypt*, 1994.
K. Nordh, "Aspects of Ancient Egyptian Curses and Blessings. Conceptual Background and Transmission", *Acta Universitatis Upsaliensis. Boreas. Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilizations*, 26, 1996.
D. Meeks & C. Favard-Meeks, *Daily Life of the Egyptian Gods*, 1993.

Noter

- 1) R. O. Faulkner, 'The Bremner-Rhind Papyrus - III: The Book of overthrowing Apep', i *JEA* 23, s. 166-185.
- 2) P. Lacau, 'Suppressions et modifications de signes dans les textes funéraires', i *ZÄS* 51, 1914. s. 1-64.
- 3) E. Drioton, 'Une mutilation d'image avec motif', i *Archiv Orientalni* 20, 1952 (Fs Lexa) s. 351-355.
- 4) H. G. Fischer, 'An early example of Atenist iconoclasm', i *JARCE* 13, 1976, s. 131-132 (+pl.)
- 5) E. Hornung, *Conceptions of God in Ancient Egypt: the one and the many*, 1982, s. 246-248.
- 6) G. Robins, *Women in Ancient Egypt*, 1993, s. 50-51.
- 7) R. Drenkhahn, 'Artists and Artisans in Pharaonic Egypt', i *Civilisations of the Ancient Near East*, ed. J.M. Sasson, 1995, s. 331-343.

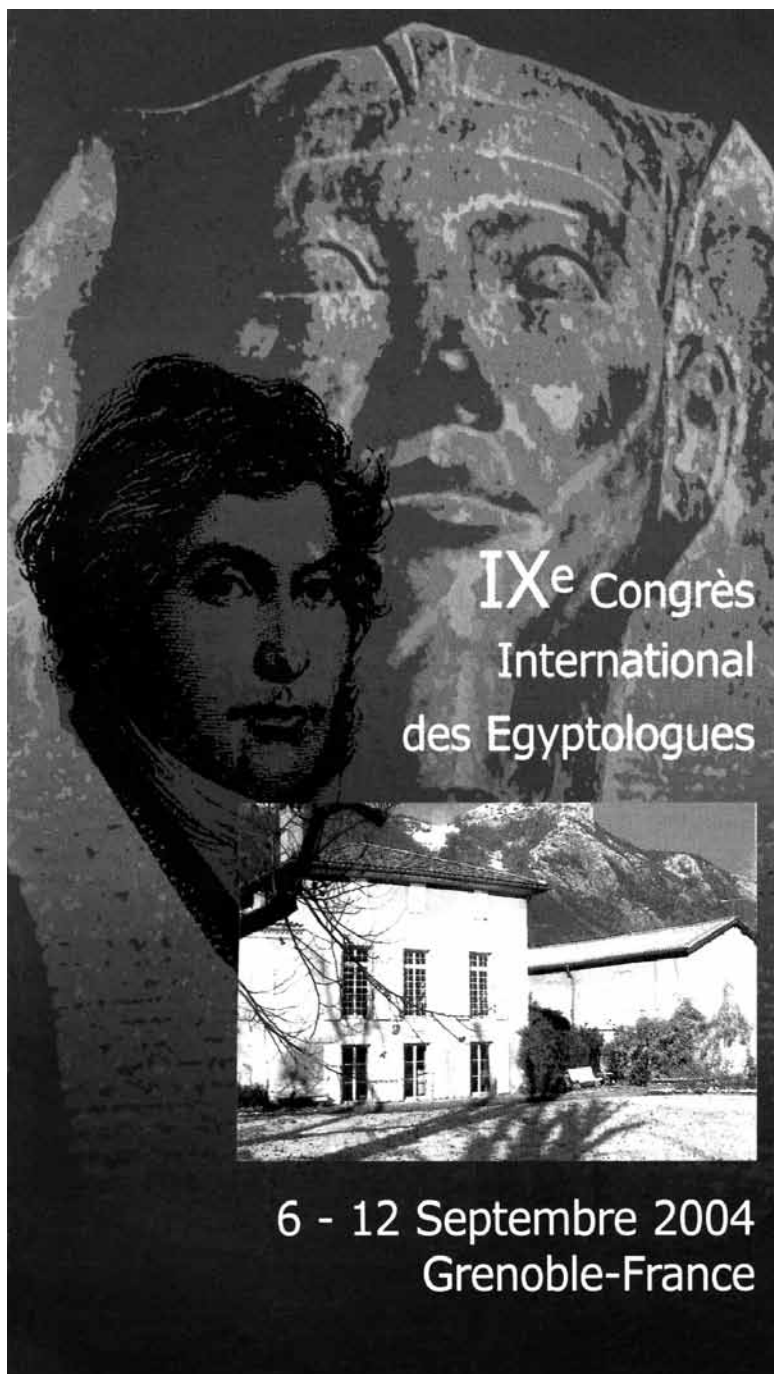
International Ægyptologikongres IX

6.-12. september 2004 i Grenoble, Frankrig

Tine Bagh

200 euro kostede det at deltage i den 9. Internationale Ægyptologikongres. Det i sig selv kunne nok få en del ægyptologer og andre interesserede til at overveje en ekstra gang, om de skulle rejse til Grenoble i september i år. Hvis man da ikke lige havde en organisation i ryggen, som ville sponsorere en kongresdeltagelse, eller var studerende og på den ene side ville få rabat, men på den anden side måske ikke havde råd til rejse og ophold oveni. I begyndelsen forlød det også, at man kun kunne holde sine foredrag på engelsk eller fransk, hvilket kunne holde en del tyskere m.fl. fra at deltage, da tysk ellers indgår som det tredje officielle sprog indenfor den videnskabelige ægyptologiverden. Dette blev dog siden rettet, men nok for sent for mange. Under alle omstændigheder kunne det forventes, at mange foredrag ville blive på fransk, når kongressen foregår i Frankrig. Var man amerikaner, kunne der muligvis også for en dels vedkommende være langt til Frankrig på mere end en måde i disse tider, og derovre er der alligevel så mange andre måder at møde kolleger og ligesindede og udveksle forskningsresultater på. For det er jo det, der er meningen med det hele. At opbygge og opretholde et netværk indenfor denne i virkeligheden meget lille verden af ægyptologer og fortælle de andre, hvad man er nået frem til eller har udgravet de sidste fire år siden den sidste ægyptologikongres i Cairo i 2000. Mange forskere foretrækker dog mindre og mere specialiserede forsamlinger, og arkæologerne m.fl. møder alligevel de andre i felten.

Kongressens logo med farao, Champollion og Maison Champollion i Vif.

Deltagere og organisering

Når der på trods af alle forhindringer alligevel dukkede mindst 600 ægyptologer op til kongressen i Grenoble, og selvom man muligvis savnede en del store navne, så var der ikke desto mindre mange interessante foredrag og trods alt en hel del at skrive hjem om. Listen på personer, der skulle holde oplæg på 20 minutter og de større foredrag for alle i den store sal indeholdt næsten 400 navne. Fra Danmark deltog, foruden denne rapports forfatter, Annette Kjølby, Rune Nyord og Mette Gregersen fra CNI, Anne Haslund Hansen fra Nationalmuseet, David Warburton og Anne Pedersen fra Århus Universitet og Henriette Koefoed fra Cambridge. Lise Manniche, Paul John Frandsen og Kim Ryholt havde af forskellige årsager valgt denne kongres fra. De havde deltaget i Cairo i 2000, men det siger også sig selv, at når kongressen afholdes i Ægypten, er der et langt større incitament til at deltage, og i Cairo var der generelt et større deltagerantal bl.a. også fra de mange arkæologiske ekspeditioner i Ægypten. I Grenoble deltog til gengæld det største antal ægyptere nogensinde med foredrag og i det hele taget til en kongres udenfor Ægypten. Zahi Hawass, chefen for den ægyptiske antikvitetsjeneste, omtalte dem som 50 ægyptere, hvilket nok cirka passer med antallet i alt, hvoraf der dog ikke var helt så mange, som holdt foredrag.

Kongrescentret lå i Grenobles udkant og var i sig selv ikke specielt opmuntrende med en stor åben plads foran uden et træ eller en bæk. Bagved fandtes dog en anden udgang, hvor man kunne sidde på en trappe og nyde solen i pauserne, hvis man ikke havde for travlt med at netværke eller kigge på bøgerne, som var udstillet i midten af forhallen. Seks forskellige sale på to etager blev benyttet til parallelle 20 minutters oplæg med 5 minutter til spørgsmål og 5 minutter til at skifte til næste oplæg. Oplæggene var samlet under 13 forskellige temaer opdelt bl.a. efter tidsperioder foruden i emner som filologi, ægyptologiens historie, ægyptologi i 2004, religion, grænseområder (Sinai, Fayûm og oaserne) og medicin. Det var sin sag at bestemme sig for, hvilket oplæg man ville høre og derefter gå fra den ene sal til den anden eller forblive til det samme tema i en længere periode. Det gav naturligvis en del uro, og især gik det galt i begyndelsen, da et foredrag blev aflyst, fordi foredragsholderen ikke kom alligevel. Mødelederen til den session bestemte i

stedet for at vente, at den næste foredragsholder skulle tage den første tid med det resultat, at tidspunkterne for resten af den session ikke stemte med programmet til stor forvirring og irritation for mange. Senere ved en af Jean-Claude Goyons undertaler til den samlede forsamling blev det slået fast, at dette ikke skulle gentages. Goyon er professor emeritus i Lyon, og han var formand for den videnskabelige komité, som havde organiseret kongressen. Til det praktiske havde han fået stor hjælp fra Christine Cardin, som havde stået for kontakten til kongresdeltagerne, og fra hendes mand Gérard Cardin foruden de mange medlemmer af en "Champollion vennekreds" (*Association pour la Conservation, la Promotion de la Propriété et des Archives des Frères Champollion*), som hjalp ved selve kongressen. Kongresbureauet Ganesh havde bl.a. glimret ved at holde sommerferie i slutningen af august lige op til kongressen, og deres kongreshjemmeside var aldrig blevet opdateret med et egentligt program for kongressen og de resuméer af oplæggene, som vi skulle aflevere mange måneder før kongressen.

Større fællesforedrag

Når en deltager kom i ekstra pænt tøj, ofte med en nydelig jakke, de fleste kvinder med tilhørende nederdel og for mændene vedkommende et slips, og de fleste med en bærbar computer i hånden, så vidste man, at det var deres "dag". Hvis man kiggede nærmere efter, kunne det også ses på dem, om de så lidt anstrengte ud eller glade og lettede, hvilket gjorde det let at gætte, om det var før eller efter deres oplæg.

Sidst på formiddagen var der altid fællesforedrag i den store sal, som oftest om de forskellige ekspeditioners udgravninger. Det første var af Zahi Hawass om de nyeste opdagelser og udgravninger i Ægypten foretaget af den ægyptiske antikvitetsjeneste, Supreme Council of Antiquities (SCA). Han fortalte, at de var gået i gang med at restaurere området i Sakkara på kanten af ørkenplateauet med de store nichemastabaer fra 1. dynasti udgravet af Walter B. Emery før og efter 2. Verdenskrig. Til deres store overraskelse var der ved dette arbejde dukket flere lignende mastabaer frem af sandet syd for de allerede kendte. Indtil videre har de således fundet ca. 20 nye grave inklusive prædynastiske begravelser, hvoraf to var intakte. En kvinde fra 1. dynasti på ca. 35 år var begravet dækket med

linned, som en tidlig form for mumie, og med halsen brækket over i et formodet ritual, som det nu også kendes fra Hierakonpolis. Jana Jones fra Australien analyserer stofrester, især forhistoriske og tidlig dynastiske, og fortalte i sit oplæg på et andet tidspunkt om de prædynastiske "mumier" i Hierakonpolis.

I Aswan er det også restaurering og oprydning, som har bragt flere nye ting frem i lyset. Ved den ufuldendte obelisk ønskede SCA at gøre området mere turistvenligt og samtidig beskytte det, så turister kunne se området uden at skulle gå omkring på selve obeliskens. Derfor blev stenbruddet omkring obeliskens ryddet, og gangstier mm. blev anlagt. Herved fremkom bl.a. tusindvis af doleritkugler, som stenbrudarbejderne havde benyttet til at hugge granitten fri, samt bl.a. syv steder, hvor obelisker var udhugget. Flere interessante klippeindskrifter og -billeder kom til syne, bl.a. en indskrift fra Tuthmosis III's tid om to obelisker til Karnak, og ved siden af sås billeder af strudse og delfiner (sic!), hvis datering dog er usikker.

I Akhmim i Øvre Ægypten ca. midtvejs mellem Luxor og Assiut, hvor man tidligere havde fundet en stor statue af Ramses II's datter

Meritamun, dukkede for nylig et stort hoved af en Ramses II statue op i en moderne gravplads foruden flere statuer fra stedets Min-tempel, bl.a. også basen af den største, kendte siddende statue af Ramses II. I Giza drejer det sig nu også først og fremmest om 'site management', og en 70 km lang mur er planlagt omkring pyramideområdet, så alle, der skal indenfor her, skal gennemlyses, og heste og kameler må ride længere ude i ørkenen.

Næste dag var det Bernard Mathieu fra det Franske Arkæologiske Institut, som berettede om IFAOs mangesidede arbejde i Ægypten. Her kan bl.a. nævnes Beatrix Midant-Reynes udgravninger af Adaima i nærheden af Hierakonpolis med gravplads og beboelse fra Naqada I-perioden til 2. dynasti. Sammen med universitetet i Geneve og Michel Vallogia har IFAO i nogle år været aktive i Abu Roash nord for Giza, hvor Cheops' søn Djedefra byggede sin pyramide. Her fandt man bl.a. i 2002 en tilhørende satellitpyramide. Et andet fransk projekt er oaserne, og specielt har de i mange år arbejdet i Dakhla Oasen med udgravninger i Balat og Ain Asil af mastabaer og en befæstet guvernørbolig fra slutningen af Gamle Rige. I Kharga-oasen i Douch har man frilagt et persisk tempel med kanaler og vandreservoirer, og flere Osiris-figurer af bronze er fundet der. De andre klassiske hovedprojekter for IFAO fortsættes stadig med fokus på publiceringen af sentidstempler som Dendera samt arbejdet med materiale fra Deir el Medina i samarbejde med Louvre.

Cornelius von Pilgrim fortalte om de schweiziske projekter, hvor hans forgænger Horst Jaritz i 2002 afsluttede udgravningen og restaurering af

Til venstre:
Den ufuldendte
obelisk.
(Foto LM).

Til højre: En
færdigudgravet
mastaba i Ail
Asil. (Foto Kurt
Hellemose).

Merneptahs dødetempel i Vesttheben. I samarbejde med det Tyske Arkæologiske Institut (DAI) har de i mange år arbejdet på Elephantine, hvor de senest især har fokuseret på Khnum-templet. Dele af det oprindelige tempel fra Hatshepsut og Tuthmosis III's tid og udvidet med en ny forgård af Amenophis II er fundet genanvendt af bl.a. Nectanebo II. Også Psammetik byggede videre på templet, og i romersk tid ændredes Khnum-templet igen. I selve Aswan by har de i sommeren 2004 indledt et samarbejde med SCA, da mange monumenter er truet af nyt byggeri mm. I den nordlige del af Aswan lå et ptolemæisk Isis-tempel, og et andet romersk tempel til Khnum fandtes også her. Sommerens udgravninger, som forsætter i øjeblikket (oktober 2004), koncentrerer sig om den sydlige udkant af Aswan med en romersk bygning med badeanlæg.

DAIs repræsentant blev Dietrich Raue på afbud fra Günter Dreyer. Han berettede om deres 15 projekter rundt om i Ægypten. I Umm el Qa'ab i Abydos er man i rækken af genudgravninger af kongegravene fra 1. og 2. dyn. blevet færdig med de to grave fra 2. dyn., Khasekhemui og Peribsen, hvor det nu bl.a. er tydeligt, hvordan den første byggefase af Khasekhemuis grav i virkeligheden er meget lig forgængerens Peribsens grav. Fra en helt anden periode dukkede sidste år en skat op af sandet: en krukke med rester fra en begravelse fra det 4. århundrede f. Kr., hvori dele af indlæg fra en sarkofag bestående af en stor mængde lapis lazuli og bladguld var begravet. Andre DAI projekter, som har været i gang i flere år er Daniel Polzs udgravninger i Dra' Abu el-Naga ved indgangen til Kongernes Dal på Vestbredden i Theben. Her har han bl. a. fundet en grav med tilhørende pyramide for Nub-Kheper-Ra Intef, konge i slutningen af 17. dynas-

Området Dra' abu el-Naga', hvor tyskerne graver. (Foto LM).

ti, og 17. dynastis kronologi bygger nu i det hele taget på mere sikker grund. Fra Elephantine nævntes bl.a. det administrative center syd for Khnum-templet fra det sene Gamle Rige og tidlige Mellemste Rige, samt et paladsbageri fra 1. Mellemtid. I Sakkara har Dreyer i samarbejde med P. Munro fra Berlin nu undersøgt og kortlagt flere af Ninetjers underjordiske gallerier syd for Djoser, og deres arbejde her skulle fortsætte nu i efteråret 2004. De senere år er der mange arkæologiske ekspeditioner, som har haft stor succes med geofysiske undersøgelser (se *Papyrus* 2003/2, s. 4-15 om E. Puschs undersøgelser i Qantir), hvilket nu også er forsøgt i Buto i det nordvestlige Nildelta, hvor Tomasz Herbich har påvist, at der bl.a. findes en stor mur, som sandsynligvis stammer fra ptolemæisk tid.

Det Østrigske Arkæologiske Institut ÖAI var repræsenteret af Irene Fostner-Müller, som desværre ikke kunne blive til kongressens slutning og derfor måtte holde sit foredrag i en af de mindre sale i stedet for et fællesforedrag i den store sal. Hun fortalte bl.a. også om deres nyeste geofysiske undersøgelser, som har vist, at der sandsynligvis findes endnu en planlagt by fra Mellemste Rige syd for Sesostri III's tempel i Ezbet Rushdi. Her vil man starte udgravninger næste år.

Et yderst interessant fællesforedrag var James P. Allens fra Metropolitan Museum i New York. Det var i dette tilfælde ikke en udgravningsrapport, men Allen havde arbejdet med restaureringen af en tekst, hvoraf hundreder af fragmenter var kommet til syne ved Dieter Arnolds udgravninger i 2001-2003 af Khnum-hoteps mastaba i Dahshur ved Sesostri III's pyramide. Khnumhotep var vesir under Sesostri II og III. Mastabaen var opført af kalksten med nicher hele vejen rundt og indskrifter med store flotte hieroglyffer rundt på panelerne i nicherne på østsiden. Allerede de Morgan havde i 1894 fundet nogle få fragmenter af denne tekst, men James Allen har nu så mange dele af teksten, at det er klart, at der er tale om en biografisk tekst skrevet i 3. person som en litterær tekst i stil med Sinuhe-fortællingen. Den handler bl.a. om Ægyptens forhold til Byblos og Ullaza, og hvordan de to steder lå i strid med hinanden, og Byblos bad den ægyptiske konge om hjælp mod Ullaza. Herskeren af Byblos bærer på dette tidspunkt titlen *hk3 h3swt*, som betyder "hersker

Elephantine-øen med rester af Khnumtemplets portal. (Foto LM).

over fremmede lande” hvilket senere bliver til betegnelsen Hyksos. De senere herskere i Byblos bar den ægyptiske titel *h3ty* - .

Det sidste, afsluttende fællesforedrag var af Dominique Valbelle, som redegjorde for mange års arbejde på Sinai. Hun fik sine lysbilleder tilbage i en plasticpose, og på hendes vrede mimik kunne det se ud som, at nogle af dem også havde fået rammerne smeltet, som det tidligere var sket for andre foredragsholdere.

To af fællesforedragene omhandlede ægyptiske projekter. Fathi Saleh fortalte om CULTNAT, der startede med fire ansatte i år 2000 og nu har 100 fastansatte foruden deltidsansatte. Projektet går først og fremmest ud på at bevare og restaurere alle arkæologiske lokaliteter i Ægypten og i den forbindelse især etablere en total kortlægning ved hjælp af GIS, Geographical Information System. Som man kan se på deres flotte hjemmeside www.cultnat.org er det nu også bl.a. muligt at se pyramiderne live på nettet, og hver dag fokuseres på fire emner fra deres database. Disse kan ses på hjemmesiden www.eternalegypt.org

Dagen efter var det Naguib Amin, som berettede om EAIS, The Egyptian Antiquities Information System. De arbejder også på at dokumentere, kortlægge og beskytte alle ægyptiske arkæologiske lokaliteter, hvilket igen bl.a. går ud på at kortlægge alle lokaliteter med de nyeste GIS systemer, som er en kombination af detaljerede digi-

tale kort og databaser med oplysninger om bl.a. udforskningen af stedet og dets bevaringstilstand. EAIS projektet hører under SCA og er blevet til i samarbejde med Finland, og det er meningen, at det med tiden skal overgå som en integreret del af SCA. Det første område, hvor man begyndte, var provinsen Sharqiya i det østlige Delta, hvor bl.a. Qantir/Piramases ligger, foruden Sinai og Fayûm. Det skal i øvrigt nævnes, at Emily Cocke, som har læst på Carsten Niebuhr Instituttet, nu fra efteråret 2004 er ansat hos EAIS. Det kan være, vi kan få hende til at skrive om sit arbejde, når hun har været der i nogen tid. Læs og se mere på www.eais.org.eg

Flere oplæg

Mange andre oplæg kunne omtales, men hvis vi fortsætter lidt med de ægyptiske, bør Aiman el-Ashmawi nævnes. Han har gennem flere år været “inspector” (ved enhver udgravning er der en ægyptisk inspector, som holder øje med udgravningen og er ansvarlig overfor SCA) i Sharqiya provinsen i det østlige Delta, og i Grenoble holdt han et rigtig godt foredrag om navne på heste i Sethy I og Ramses II’s hære, hvor han bl.a. viste, hvor stor betydning hestene har haft for kongen.

Allerede inden kongressen var to franske arkitekter blevet interviewet til franske aviser m.m., fordi de mente, at de havde lokaliseret Cheops’ rigtige gravkammer. Dette gav også under kon-

gressen anledning til diverse journalisters interesse. Efter hjemkomsten fra Grenoble var det også en stor overraskelse at åbne Politiken og se en mindre overskrift om Ægyptologikongressen i Grenoble. Til stor forundring for en, der ikke helt havde opfattet virakken om de franske arkitekter, handlede det kun om de to franskmænds teorier. Der var ikke mange ægyptologer, som hørte deres fremlægning af teorierne i Grenoble, men man kunne ikke undgå at bemærke, at Zahi Hawass stod fast på, at de ikke ville få tilladelse til at afprøve dem.

Marc Gabolde, som har beskæftiget sig meget med Amarna-perioden, var vendt tilbage til den kongelige nekropol i Amarna for at lave en topografisk undersøgelse og nye og bedre planer. Vand var trængt ind i flere grave og havde ødelagt mere end tidligere, hvilket også gjorde en ordentlig dokumentation tiltrængt. I dalen er der fem grave, men det er langt fra sikkert, hvem de alle var tænkt til. Gabolde foreslog bl.a., at grav 29 kunne have været til Kyia.

Flere andre har beskæftiget sig med grave og bl.a. deres restaurering. Erhard Graefe havde fortsat sit arbejde fra 1998 i 2003 og 2004 i TT320, som er den kongelige *cachette* bag Deir el Bahri. Der er stadig mange mindre objekter at finde, dekorationsfragmenter, potteskår, stofrester, en lille trækiste til en ushabti for blot at nævne nogle. Flere af de forskellige korridorer og den 13m dybe skakt A er nu kortlagt og undersøgt.

Lyla Pinch-Brock fra Royal Ontario Museum var meget uheldig med sin præsentation, da hendes bærbare computer ikke ville samarbejde med fremviseren i den store sal. Man prøvede på forskellig vis at få det til at virke, mens hun forsøgte at holde en del af foredraget uden billeder. Da det endelig lykkedes i slutningen af hendes 20 minutter, måtte hun jage igennem sine flotte illustrationer, der viste, hvordan man kan få meget ud af den rigtige restaurering af gravmalrier og sammenligninger med tidligere optegnelser. Graven der drejer sig om er TT120 tilhørende Anen, bror til Teje og således også søn af Yuya og Tuja, med en militær karriere og som præst under Amenophis III. Tusindvis af vægfragmenter var faldet ned, men de kunne møjssommeligt sættes op igen bl.a. ved sammenligninger med tidligere optegnelser.

En anden grav i Sakkara, der var slemt medtaget, var nu et japansk projekt under ledelse af Fumitaka Yoneda: en mastaba syd for Djoser tilhørende Idut, datter af Unas fra 5. dynasti eller Teti fra 6. dynasti. Den smukt dekorerede grav var tidligere publiceret i 1935, men det meste af væggenes overflade var faldet af eller på vej til det. Japanerne anvender bl.a. en form for japansk papir og lim lavet af tang for at fæstne overfladen.

Harco Willems fra Leuven i Belgien, som tidligere har undervist i en periode på CNI, leder nu udgravninger i el-Bersheh i Mellemægypten. Hans selv og flere af hans medarbejdere fortalte om deres arbejde forskellige steder i området, som de undersøger og udgraver. De kendte nomarkgrave fra Mellemste Rige, især Djehutihoteps grav med den berømte scene af transport af en kolossalstatue undersøges og dokumenteres nærmere, men det er især også meningen at få et større overblik over hele området. Dette gøres også her bl.a. ved geomagnetiske undersøgelser, som har vist, hvordan der gik en vej nede fra floden op til gravene for beboerne af Ashmunein på den anden side af floden, når de skulle op til nomarkgravene. Marleen de Meyer fortalte om arbejdet i Wadi Nakhla, som strækker sig ind mellem klipperne med nomarkgravene og flere stenbrud. Hun har især arbejdet nedenfor nomarkgravene, hvor der bl.a. er grave fra Gamle Rige, foruden at man nu har fundet materiale fra både 1. og 2. Mellemtid. To arkæologistuderende, Mette Low Sørensen og Bente Markussen, fra CNI har i øvrigt deltaget i udgravningerne i el-Bersheh i år og sidste år.

Betsy Bryan har arbejdet i Mut-templet ved Karnak siden 2001. Hun holdt et interessant oplæg om udgravningerne og de forskellige byggeperioder i 18. og 19. dynasti og nede i kushitisk tid (25. dynasti). Flere installationer, værksteder, kornmagasiner osv. er fundet omkring templet, og især talte hun om fund med forbindelse til en "drukfestival", som blev afholdt til ære for Mut-Sakhmet-Bastet. En tekst på en søjle antydede dette, og Betsy Bryan sammenlignede med fremstillinger fra thebanske grave og viste også fund af bl.a. 50 komplette ølkrukker fra Mut-templet.

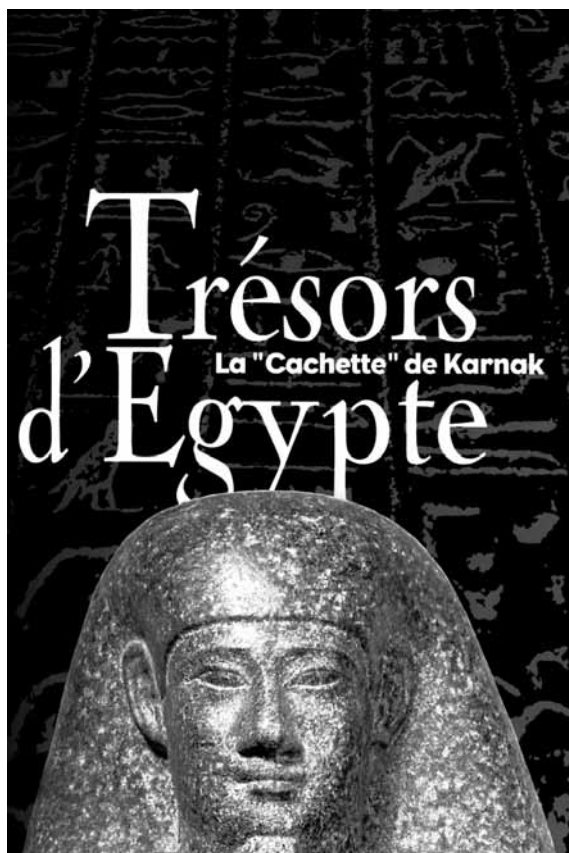
Arrangementer, udstillinger mm.

I forbindelse med kongressen var der i begyndelsen arrangeret et besøg for deltagerne på en

særudstilling i Grenoble om fundet af Karnak-cachetten for 100 år siden og til landsbyen Vif syd for Grenoble, hvor Champollionfamiliens hus var blevet til et museum.

Udstillingen om Karnak-cachetten var i Musée Dauphinois i Grenoble i et kloster oppe ad bjergskråningen på den anden side af floden Isère, der løber igennem Grenoble. Den var naturligvis lavet til lejligheden, men også for at fejre 100året for George Legrains fantastiske opdagelse i 1904 af cachetten i Karnak. Når man først kommer ind i udstillingen, går man igennem en gang med film på væggen af turister i Karnak, så man får en fornemmelse af at være der. Dernæst fortsætter man længere ind og får flere forklaringer på væggen om George Legrain og hans opdagelse af gemmestedet med 779 statuer og mindre bronzefigurer. I det indre mørke belyses eksempler på statuerne med rødt og blå lys, 27 statuer fra cachetten, hvoraf de 26 er fra Cairo museet, 1 er fra Louvre samt en stele, som til hverdag befinder sig på museet i Grenoble. Der er tale om granit- og kalkstenstatuer af privatpersoner fra Mellemste Rige frem til Sentiden, som engang havde fået deres statuer opstillet i Karnak, men som senere var gemt væk under den såkaldte cachettegård i Karnak. Mange var blokstatuer, hvor personen nærmest sidder som i en kasse med benene og armene samlet foran sig. Udstillingen *Trésors d'Égypte, la "Cachette" de Karnak* er åben 4. september til 3. januar 2005.

Efter en varm tur op til museet ville de fleste nok have givet meget for bare et glas vand, men det måtte vente til efter museumsbesøget og en bus-tur ud til Vif. I denne landsby havde Champollionfamilien haft et hus, hvor Jean François Champollion havde arbejdet med dechifreringsen af hieroglyfferne. Da vi kom frem til huset, blev vi først mødt af store hieroglyffer i sort metal, bl.a. en kylling og en skarabæ, opstillet i haven foran huset. Til receptionen i forbindelse med kongressen var her også opstillet et telt med mad og drikkevarer, men det var ikke tilladt at kaste sig over dette, før de prominente gæster havde beset huset, og der blev sagt værsgo'. Først derefter kunne vi andre stille op i kø og komme ind i de hellige haller, hvor Champollion havde tænkt, spist, sovet, været ... møbler og malerier fra familien og tiden fuldendte billedet, hvor man naturligvis ikke ligefrem kunne sætte sig i Champollions stol eller lægge sig i hans seng,

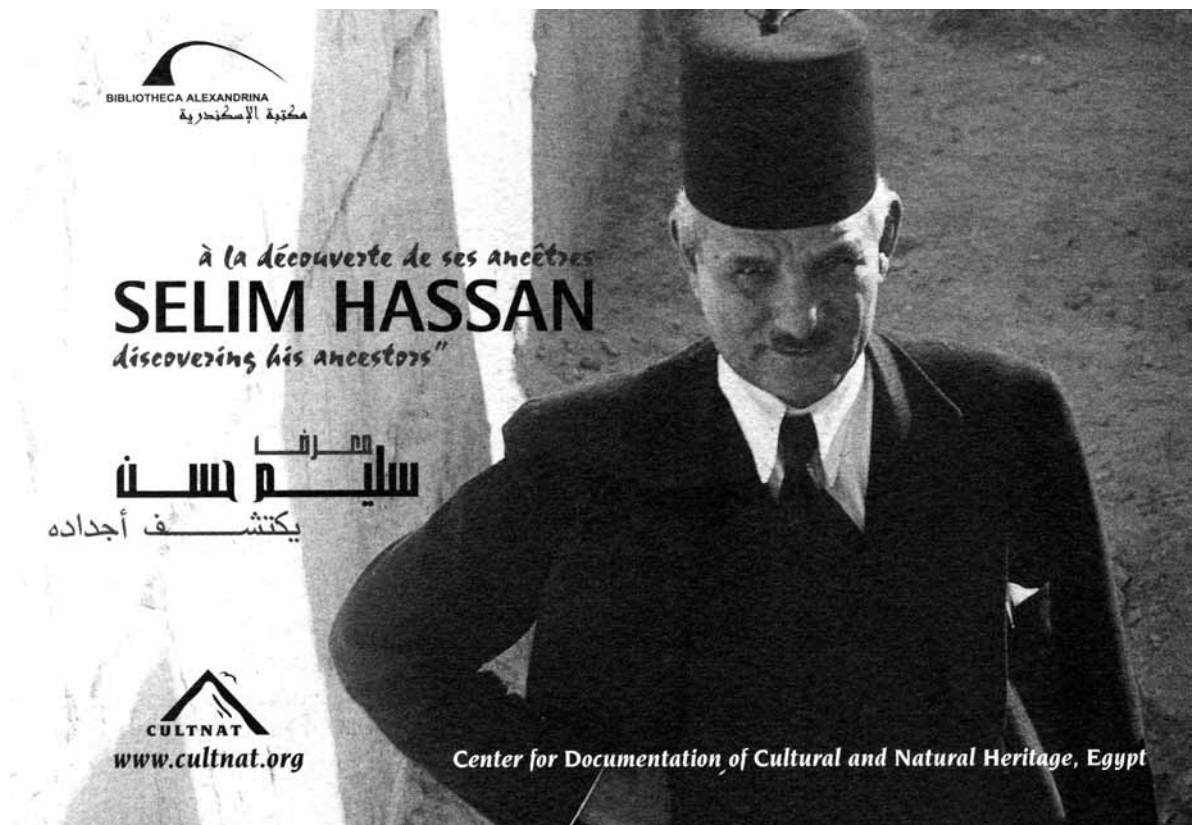
Udstillingen om Karnak-cachetten og eksempler på statuer.

men i det mindste stå bag snore og kigge ind i rummene. Se mere på www.maison-champollion.fr

En mindre udstilling, mest i form af fotos, i selve kongresområdet mindedes den ægyptiske ægyptolog Selim Hassan, som levede 1886-1961 og var den første ægypter, som foretog selvstændige udgravninger i sit eget land. Udstillingen bar undertitlen *Discovering his ancestors* og viste bl.a. Selim Hassan på udgravninger i Giza og Sakkara og sammen med prominente ægyptologer fra hans tid og originale manuskripter fra hans hånd.

Kongressen danser

Den sidste aften var der arrangeret en *diner dansant*, hvor alle var spændte på, hvad det indebar. Det skulle foregå i kongrescentret, hvor man med et mindre orkester med opstemt musik blev ledt ind i en stor messehal med neonbelysning, hvor borde var dækket op. På trods af de ydre omgivelser viste det sig at blive en opløftende afslutning med god mad og stemning, og hvor

Selim Hassan.

selv Zahi Hawass sås på dansegulvet efter mid-
dagen, som i øvrigt ikke kunne begynde, før han
var ankommet med sit følge.

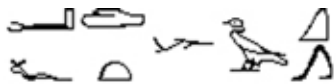
Afslutning

Før afslutningsmiddagen havde den Internatio-
nale Ægyptologisammenslutning været forsamlet
med formanden Christopher Eyre sammen med
Günter Burkard og James P. Allen samt Zahi
Hawass på podiet. Kortfattet kan den lange
seance sammenfattes til, at det blev besluttet, at
en midlertidig arbejdsgruppe med J. P. Allen som
ordstyrer og bl. a. Zahi Hawass og Maarten
Raven skal forsøge at gøre sammenslutningen
mere meningsfyldt og til nytte for ægyptologer.
Det blev ligeledes foreslået fra ægyptisk side, at
kontoret skal være hos SCA, og at der altid skal
være en ægypter med i alle fald som næstfor-
mand. Der var med andre ord tale om en slags
paladsrevolution, hvor det naturligvis på den ene
side er på sin plads, at ægyptere får mere indfly-
delse end tidligere indenfor ægyptologien i takt
med, at de uddannes bedre. På den anden side
kan man sige, at det vil samle hele "magten" ét
sted, hvilket ikke nødvendigvis er en fordel.

Til slut skulle det besluttes, hvor næste kongres
om fire år skal finde sted. Det eneste tilbud om
at afholde kongressen kom fra et nyt Mittel-
havskongrescenter på Rhodos, som gerne vil
profilere sig og den nye græske ægyptologi. Det
vil blive spændende at se, hvor faget i det hele
taget har bevæget sig hen til den tid.

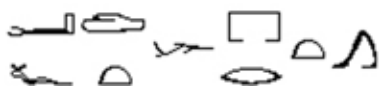
Spørg Papyrus

Hieroglyfferne er "inbox" og "outbox" på ægyptisk

Lene Sørensen fra Randers spørger:

Under Petries udgravninger af kongegravene i Abydos i 1899-1900 fandt han i Khasekhemuys grav, rum 48 et guldscepter med karneol. Sceptret var ret stort og i to dele og målte henh. 58,5 og 13 cm (Petrie, *Royal Tombs* vol. II, s. 27, pl. IX,1) [fig. 1]. Toby Wilkinson omtaler også sceptret i sin bog *Early Dynastic Egypt*, s. 188. Ingen af dem har referencer til, hvor sceptret befinder sig i dag. Jeg har ikke kunnet finde det hverken i Cairo-museet eller i Petrie-museet (Petrie-museet siger også, at de ikke har det i magasinerne og ikke ved, hvor det befinder sig). Kan I oplyse mig om, hvor dette guldscepter befinder sig, da jeg i flere år gerne har villet se denne sandsynligvis helt unikke ting.

Svar

Sceptret er sammensat af smalle cylindere af halvædelstenen sardonix (en rødlig gennemskinnelig sten, som ligner karneol). For hver fjerde cylin-

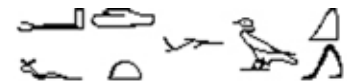
der var der tykke dobbelte guldbånd, og staven var holdt sammen af en nu korroderet indre kobberstav. Petrie mente ikke, at der kunne være tale om f.eks. skaftet til en vifte, eftersom det var for langt og skrøbeligt, og han konkluderede derfor, at det måtte være en ceremoniel kongelig stav. Dette understøtter Wilkinson i sit afsnit om kongelige sceptre og stave.

En eftersøgning i Cairo-museets officielle kataloger over genstande, *Catalogue général des antiquités égyptiennes de Musée du Caire*, og i Petrie-museets database <http://www.digitalegypt.ucl.ac.uk> gav ikke noget resultat, selvom man kunne forestille sig, at staven kunne findes et af disse steder. En forespørgsel direkte til Günter Dreyer, direktør for det Tyske Arkæologiske Institut i Cairo (DAI), som har stået for genudgravningen af Khasekhemuys grav i Abydos, gav følgende svar (oversat fra tysk):

"Sceptret – hvis det altså var et sådant – er delt i stykker. Så vidt jeg ved, er der fragmenter af det både i Boston og i Cairo. Ved genudgravningerne af graven har vi i øvrigt selv fundet yderligere et lignende stykke." Dreyer vedlagde et fotografi af det nye fundne scepter/ stav, som er publiceret i tidsskriftet *MDAIK* 59, s. 115, Taf. 34c. Lene og undertegnede og andre deltagere på rejsen På Sporet af de Første Faraoner i oktober/november i år var så heldige

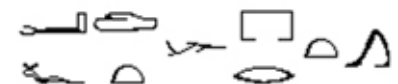
at se Petries scepter udstillet i Cairo-museets forhal. Det er nu udstillet her, hvor også andre flotte fund fra tidlig dynastisk tid befinder sig, bl.a. Narmers palet.

Tine Bagh

Lene Sørensen spørger endvidere:

I Richard H. Wilkinsons bog, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt* s. 189 er Anubis afbildet som en fuldt antropomorfisk gud i Sethos 1.'s tempel i Abydos. Vil I være så venlige at oplyse mig om, i hvilket rum og på hvilken væg i templet, han er afbildet således, da jeg gerne vil se det næste gang, jeg kommer til Ægypten.

Svar

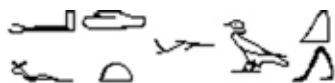
Da bind 1 af den relevante oprindelige publikation af templet pt er forsvundet fra CNIs bibliotek, og da Wilkinsons bog i øvrigt heller ikke findes der, har det ikke været muligt at finde den præcise placering af

Fig. 2.

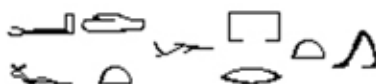
scenen med Anubis med menneskehovede. Til gengæld kan den ses på <http://touregypt.net/featurestories/ramessesiiabydos.htm> [fig. 2]. For at få en mulig forklaring på fænomenet henvendte vi os til Dr Stephen Quirke på Petrie-museet, forfatter til flere bøger om ægyptisk religion. Han mener, at de øvrige guder i scenen i Abydos kan se ligesådan ud, selv om de er mest kendt i en anden skikkelse. Han sammenligner med Dødebogens kapitel 125, hvor alle de 42 domsmænd kan se ens ud, selv om de faktisk er forskellige guder hver med deres individuelle ikonografi. Det vil med andre ord sige, at det er op til den enkelte kunstner at afbilde grupper af guder ens eller forskelligt.
LM

Annie Vedelsby, Søborg spørger:

Jeg har set følgende problem på Karl Lesers ellers udmærkede Hatshepsut – hjemmeside*. Han skriver om den hest, man har fundet ved Senmuts grav TT 71, at det drejer sig om en *ridehest*, idet den har et klæde eller en sadel(!) på ryggen. Så vidt jeg erindrer, havde ægypterne slet ikke sadler på den tid, mens stridsvognsheste bar et tæppe eller dækken. Jeg mindes heller ikke nogensinde at have set en standsperson fremstillet til hest! Der er lige ham fra Sakkara, men jeg synes ikke, at han ser udpræget ægyptisk ud. Måske tager jeg fejl – relieffet er jo noget eroderet – men det forekommer mig, at han kan have haft skæg! Kan du hjælpe?

*www.maat-ka-ra.de Klik videre på henh. German, Personen, Senenmut, TT71 og gør helt til slutningen

Svar

Det er ganske rigtigt, at ægyptiske standspersoner ikke er afbildet på hesteryg. De eneste eksempler på redne heste er anonyme kurerer, som i Horemhebs grav i Sakkara, som du nævner (som i G. T. Martins facsimiletekening i *The Memphite Tomb of Horemheb I*, pl. 32 ikke har skæg, selv om det kan se sådan ud på fotografiet [fig. 3-4]). At have hest og stridsvogn var en anden sag, der utvivlsomt var forbundet med en vis prestige – cf. for eksempel den berømte hesteskyklap med billedhuggeren Tuthmoses navn, fundet i et billedhuggerværksted i el-Amarna, der nu og for altid (med rette eller ej) vil bære hans navn. Egentlige sadler

Fig. 3. Fra Martin, pl. 32.

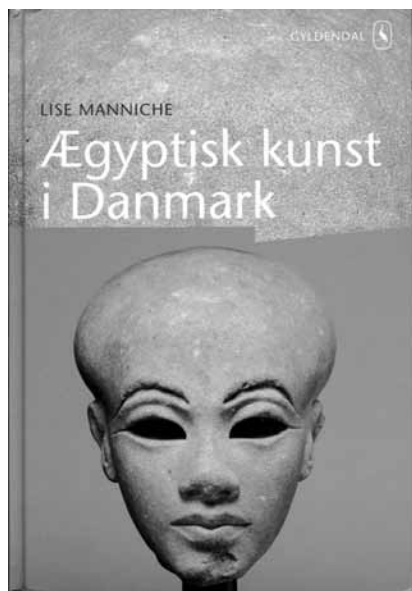
Fig. 4. Fra Martin, pl. 32.

Fig. 5. Fra N. de G. Davies, *Tutankhamun's Painted Box*.

er der slet ikke belæg for i det faraoiske Ægypten, hvorimod stridsvognsheste ofte er afbildet med et fint dækken som f. eks. på Tutankhamons bemalede skrin [fig. 5]. Senmuts hest, der blev fundet af amerikanerne omkring 1937, måler omkring 140 cm i stangmål (dvs det samme som en pænt stor islænder). Grunden til, at Leser betegner det som en sadel, er nok, at stykket (der er af stof eller læder) tilsyneladende var forstærket på undersiden. Yderligere havde det snore til fastgøring om hals og bug.
LM

Boganmeldelser

Den virtuelle forening af Danmarks ægyptiske kunstschatte

Lise Manniche

Ægyptisk kunst i Danmark

Gyldendal 2004

272 s., 120 farvefotos. 299 kr.

Også engelsk udgave

Egyptian Art in Denmark

Den altid flittige og initiativrige Lise Manniche har endnu en gang skrevet en spændende, engagerende og kompetent ægyptologibog. Sidste gang – i år 2000 med titlen *Grønne Aber* – handlede værket om farver – og meget andet – i den ægyptiske kunst. Denne gang – i 2004 – får vi hele den ægyptiske kunst fra A til Z. Og bogen har særlig interesse for danskere: de mange kunstværker stammer alle fra offentligt tilgængelige samlinger i

Danmark: Nationalmuseet, Glyptoteket, Thorvaldsens Museum, Afstøbningssamlingen og Ordrupgård.

Vi ser således den ægyptiske kunst i dansk lys, og denne indfaldsvinkel giver indledningsvis forfatteren lejlighed til kort at skitsere de forskellige samlingers historie: Den kongelige baggrund for Nationalmuseets ægyptiske samling, det lykkelige samspil mellem den kunstbegeistrede, rige brygger Carl Jacobsen og den lærde ægyptolog Valdemar Schmidt på Glyptoteket, billedhuggeren Thorvaldsens lille udsøgte privatsamling af ægyptiske antikviteter erhvervet i Rom og det mærkelige fund af et stort, pragtfuldt Amenophis III-hoved på Ordrupgård – man véd ikke, hvordan det er kommet dér.

Lige så interessant er det korte rids af den ægyptiske kunsts grundprincipper, der helt og aldeles adskiller sig fra vore normalbegreber om kunst og netop derfor skaber en dybt fascinerende, ægyptisk "egenart". Selv om dette indledende kapitel kun fylder ti sider, får vi dog et godt overblik, fordi forfatteren – prisværdigt – evner at skille væsentligt fra uvæsentligt.

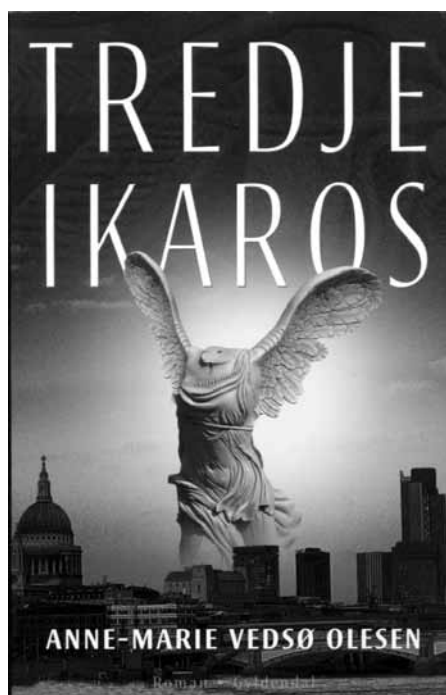
Resten af fortællingen skrider kronologisk frem i kapitler om Tidlig Dynastisk Tid, Gamle Rige, Mellemste Rige, Nye Rige, Tredje Mellemtid, Sentiden og Græsk-romersk Tid. Den ægyptiske kunsts udvikling i tre årtusinder eksemplificeres af statuer, statuetter, relieffer, malerier, bronzer og fajancer. 120 fremragende farvefotografier danner afsæt for en meget grundigt fortalt historie, hvor man hører om ikke mindre end 330 kunstværker. Der er imidlertid altid god balance mellem overblik og detalje, så det lange perspektiv aldrig går tabt i de mange specifikke værkoplysninger.

Man ser mange af de internationalt berømte kunstschatte: Den tidlig-dynastiske flodhest, Nefermaats indlagte "pasta"-mosaikker, træfiguren af læsepræsten Merirahashtef, Det sorte Kongehoved, Statuen af skatmesteren Gebu, Statuen af gravguden Anubis, Poliostelen, Amarna-prinsessen, bronzefiguren af guden Seth for blot at nævne nogle af de fineste. Glyptotekets værker er langt i overtal – af naturlige årsager, fordi samlingen lige fra begyndelsen blev anlagt som et overflødighedshorn af store flotte værker, der skulle betage museets publikum og vække interesse – ikke blot for den ægyptiske kunst – men for kunst i bred almindelighed. Derimod har den anden store samling, på Nationalmuseet, i højere grad været betragtet som en kulturhistorisk samling, der skulle vise den ægyptiske kultur i dens fulde bredde.

Flere gange har man talt om at slå Nationalmuseets og Glyptotekets ægyptiske samlinger sammen, men idéen har aldrig kunnet gennemføres. I Lise Manniches bog er sammenlægningen imidlertid sket på det virtuelle plan, så læseren hjemme i stuen frit kan færdes i én stor fælles, dansk samling af ægyptisk kunst, der endog inddrager de øvrige mindre samlinger. Det er der kommet et fantastisk værk ud af: med en kompetent fører i hånden ser man tydeligt, hvor rige mulighederne er for at studere ægyptisk kunst i Danmark.

Roser skal også gives til forlaget, Gyldendal, der med forbilledlig tilrettelæggelse, smukt design og god trykning har udgivet en sjældent fornem publikation.

Mogens Jørgensen

Okkult spændingsroman

Anne-Marie Vedsø Olesen

Tredje Ikaros

Gyldendal 2004, 252 s. 275 kr.

Tredje Ikaros er anden del af en trilogi, der tog sin begyndelse med Djævelens kvint (anmeldt i Papyrus 2002/1). Den kan dog læses uafhængigt af sin forgænger. Kaosguden Seth, der blev forløst fra sin metalkrop i vitrinen på Glyptoteket af en nyopdaget arie fra Tryllefløjten, opført i festsalen ved siden af, befinder sig nu i London med en ufuldbyrdet, skæbnebestemt opgave foran sig: uskadeliggørelsen af den nyfødte Horus (eller Horace som han vittigt døbes). Nephthys spiller en afgørende rolle i bogen i den unge billedkunstner (og Seths elskede) Victorias krop. Ind i det for ægyptologer genkendelige handlingsforløb flettes dels historien om opdagelsen af og handelen med "den tredje Ikaros", et hidtil

ukendt maleri af den ældre Brueghel, og dels en dramatisk sekvens om moderne terrorisme.

Atter må man forundres over forfatterens indgående kendskab til ægyptisk religion og filosofi, der indrages perifert, men viser sig i mange detaljer, samt hendes intelligente og velformulerede fortællestil. Bogen er spændende fra begyndelsen til slutningen – en af de bøger, man ikke desto mindre ønsker at læse langsomt for at få alle nuancerne med. Det bliver interessant at se, om forfatteren i tredje bind lader det gode (Horus) sejre over det onde (Seth), eller om det i sidste ende er Seth, der styrer hendes pen – og verdens grumme gang.

LM

Pyramidetidens musik

Rafael Pérez Arroyo

Egypt. Music in the Age of the Pyramids

Madrid 2003. Spansk udgave 2001. 511 s., rigt illustreret. 145 euro.

Der er for nylig udkommet en bog om en niche indenfor ægyptologien. Den er på samme tid umådelig fascinerende og dybt problematisk. Udenlandske bøger anmeldes normalt ikke i Papyrus, og da denne til og med er ganske kostbar, er det nok de færreste læsere beskåret at anskaffe den. Men den inspirerer til nogle generelle betragtninger, der kan være af interesse.

Det drejer sig om en bog af spanieren Rafael Pérez Arroyo: *Music in the Age of the Pyramids*, lidt over

500 sider i kvartformat. Bogen er umådelig flot trykt og har da også vundet en designpris i Madrid. Den er rigt illustreret med forfatterens egne fremragende farvefotografier samt (tilsyneladende) meget nøjagtige og smukke stregtegninger. Et tillæg med pyramidetekster i hieroglyffer er trykt på kraftigt, tonet papir. Hvordan har det overhovedet kunne ladet sig gøre at producere en sådan luksuriøs bog?

Dette spørgsmål fik jeg mulighed for at få besvaret. En dag i august bragte posten mig et eksemplar af bogen, tilsendt af forfatteren. Jeg havde i forvejen set den anmeldt i Kmt og var noget nysgerrig efter at finde ud af, hvordan man kunne skrive en så tyk bog blot om musikken i Gamle Rige. Da jeg netop stod for at skulle af sted til et musikarkæologisk seminar i Michaelstein, et romantisk kloster i det tidligere Østtyskland, forhørte jeg hos arrangøren om forfatteren til denne nye bog skulle deltage. Han blev straks inviteret, og jeg havde derfor mulighed for nogle lange, interessante samtaler med ham gennem flere dage på et tidspunkt, hvor jeg kun havde nået at læse knap 100 sider af bogen.

Forfatteren, der taler glimrende engelsk, har en baggrund i musik-konservatoriet i Madrid og har beskæftiget sig med musik i årevis på forskningsplan, som udøvende musiker og dirigent og i pladebranchen. At han også havde konsulteret den ægyptologiske faglitteratur vidnede hans noter og bibliografi om. Han har med sin kone for egne midler skabt et center for ægyptologi (Centro de estudios egipcios), hvor han de sidste 10 år har koncentreret sig om musikken i det gamle Ægypten. Det er dette center, der har

udgivet bogen. Der er således tale om en person, der er drevet af en sand passion for det gamle Ægypten, dets kultur og filosofi, og især dets musik, og som har en på samme tid meget bred og meget specialiseret indfaldsvinkel til emnet. En spansk ægyptolog (José María de Diego Muniz) har assisteret med hieroglyfferne.

Jeg vil ikke på dette sted gå i detaljer med redaktionelle kommentarer til bogen ud over at nævne, at en redaktør ville have gjort underværker. Det er meget vanskeligt at redigere sit eget værk, og man kan (som her) glemme helt væsentlige hjælpemidler som f. eks. et indeks og krydshenvisninger mellem tekst og billeder – udeladelsen af begge dele er ikke læservenligt i en bog af dette omfang. Talrige oprindeligt ikke-spanske bøger er også i den engelske udgave citeret i deres spanske oversættelse (det er imponerende, så meget spanierne har oversat!), og noteapparatet er i det hele taget ikke rationelt udarbejdet. Men det er det indholdsmæssige, der er det væsentlige i bogen.

Det er forfriskende at få en helt ny person til at blande sig i den musikvidenskabelige debat, og især en forsker, der har specialiseret sig i studiet af tidlig musik. Når jeg selv skriver om musik, er det jo fra en ægyptologs synspunkt (med en vis erfaring i fremstilling af blæseinstrumenter). Man kan ikke forvente at finde en, der er specialist i begge dele. Det er gennem dialog og samarbejde mellem de to discipliner, at de mest lovende resultater kan opnås. I Michaelstein havde forfatteren og jeg nogle animerede diskussioner om fortolkningen af billedmaterialet (mit speciale) kontra hans tanker om ægypternes musikteoretiske funda-

ment. RP har absolut tillid til kunstnerens evne til at gengive en musikalsk situation nøjagtigt. Her er jeg mere skeptisk. Hvordan kan vi være sikre på, at en billedkunstner også havde sans for musik? Det drejer sig her om for eksempel angivelsen af hvor mange vækstled, der er i et siv brugt til en fløjte, hvilket ifølge RP giver indikationer om den anvendte skala, eller hvorvidt et givent antal strenge i en harpe, afbrudt og ændret af musikerens hoved eller arm, indikerer en ændring i samme skala. Den væsentligste forskning indenfor den grundlæggende musikteori blev udført af Hans Hickmann (død 1968) for snart et halvt århundrede siden, og lige præcis på dette område er der ikke sket så meget siden. RP har nogle glimrende betragtninger om, hvordan det evident perfektionistiske i kunsten må have haft en parallel i musikken og må have indgået i en større kosmisk sammenhæng, hvilket, ifølge forfatteren, karakteriserer den ægyptiske musik. Musik var et middel til at opnå *maat*. Det lyder brilliant og rigtigt, men man hungre efter flere beviser.

Vi er ikke blevet enige om de præmisser i billedkunsten, der ligger

Computer-konstrueret harpe
fra bogens forside.

til grund for hans fortolkninger, men til gengæld har RP udført et enormt arbejde med rekonstruktion af instrumenter og akustiske eksperimenter. En cd til bogen kan anskaffes, men den er i skrivende stund udsolgt og indgår derfor ikke i disse betragtninger. På seminaret, hvor RP med kort varsel havde forberedt et indlæg om et fascinerende emne (*maat* i musikken), viste han billeder af disse instrumenter, som er rene kunstværker i sig selv, og hvortil omhyggeligt udvalgte materialer (siv, træ, skind etc.) er anvendt.

Bogen vil efterhånden blive anmeldt i de videnskabelige tidsskrifter. Den udgør et vigtigt og inspirerende bidrag, som utvivlsomt vil forårsage en del debat. Hvorom alting er, har den alene på grund af præsentationen af kildematerialet en eksistensberettigelse. Der er planlagt yderligere fire bind i serien.

LM

FUND & FORSKNING

Human statistik fra Fayûm

Det Russiske Ægyptologiske Institut i Cairo, under ledelse af G. A. Belova, har sammen med Institutet for Bioarkæologi, under R. Walker, udført deres anden arkæologiske og antropologiske undersøgelse i Deir el-Banat ved den sydlige grænse af Fayûm-oasen. Potteskår indsamlet i hele området daterer sig fra 5. årh. e. Kr. til 7. årh. e. Kr.; med størsteparten koncentreret i den sene periode. Skeletmaterialet fra den sydlige nekropol (området inddeles i en sydlig og en nordlig nekropol, samt "Klosteret") består af 157 kranier samt diverse andre knoglerester.

Dette materiale siger os at:

- gennemsnitsalderen var 25,1 år
- børnedødeligheden var 12,1 % – hvilket er meget lavt
- fordelingen mellem mænd og kvinder er hhv. 43,5% og 56,5%

Undersøgelser af kranierne viser:

- høj hyppighed af rodbetændelse i tænderne i meget ung alder
- dette medførte i mange tilfælde tandudfald og henfald af gumme/kæbeknoglerne (alveolar bones)

Undersøgelserne viste også, at beboerne i Deir el-Banat desuden led af:

- anæmi
- knoglevævsbetændelse
- andre tandlidelser

Disse forhold kan skyldes mangler i diæten – som bl.a. jod og jern; dertil almen slitage på tænderne som følge af grus i maden.

Næsten 100% viste tegn på osteoporosis – knogleskørhed – i alle aldre. Det kan skyldes mangelen på kalk og jod i vand og fødevarer.

Størsteparten af indbyggerne i Deir el-Banat har været beskæftiget med hårdt arbejde. De mest udviklede muskelgrupper er dem, der involverer at skulle løfte og bære tunge genstande foran sig; og muskelbefæstninger på de lange benknogler viser, at man har gået meget. Nile Currents, *Kmt*, 15/2, 2004, s. 8.

Amenophis III's dødetempel

Under udgravninger i Amenophis III's dødetempel i Luxor Vest har ægteparret Stadelmann/Sourouzian genfundet en legemsstor kalcit-statue af en flodhest, der formodentlig har stået i et underjordisk vandfyldt kammer og måske har været en del af et tableau, der viste kongens kamp mod kaos – repræsenteret af flodhesten. Flodhesten blev først fundet i 70'erne og delvis udgravet. Siden mistede man "kontakten" med den. Den er det eneste kendte eksempel på en flodhest i legemsstørrelse. Nile Currents, *Kmt*, 15/2, 2004, s. 9.

Nye spændende fund

Magasinet *Archaeology* har i sit 7-8/40 nummer korte omtaler af i hvert fald to meget interessante nyfund. Det første er et frontal-portræt af enten Tuthmosis III eller Hatshepsut på et pudsbeklædt bræt fundet i en Luxor-grav. Det er det første frontale portræt af en farao i to dimensioner. Det andet er angiveligt fundet af bakterien ansvarlig for den Sorte Død i fossilesic lopper i arbejderbyen i el-Amarna. *For the Record* (Magazines/Journals), *Kmt* 15/3, 2004, s. 11.

(Jeg har endnu ikke haft mulighed for at tjekke dette nummer af *Archaeology*, men hvis det drejer sig om bakterien *Yersinia pestis*, er der

på det senest opstået tvivl om denne bakteries ansvar for den Sorte Død. Den forårsager ganske vist pest, men tilsyneladende i ikke nær så katastrofal form som den Sorte Død; interesseret i pest og den Sorte Død kan med fordel læse Dick Harrison, *Stora Döden*, Stockholm 2000; den indeholder bl. a. et interessant kapitel om den Sorte Død i Ægypten 1348-50. AL)

Øvre Øvreægypten

I omegnen omkring el-Hosh, 30 km syd for Edfu, har man (D. Huyge og co.) foretaget udgravninger for at finde ud af mere om ophavsmændene til de tusindvis af petroglyffer (helleristninger), der findes i området. Helleristningerne forekommer fortrinsvis på tre lokaliteter: Gebelet Jussef, Abu Tanqurah Bahri og Abu Tanqurah Qibli. I denne sæson koncentreret man sig om de stærkt malede petroglyffer, der samtidig er de ældste. Det drejer sig om champignon-formede, rundede og geometriske former samt former, der minder om dyre- og menneskelignende figurer. I el-Hosh har det for første gang været muligt direkte at datere den afrikanske klippekunst, for accellerator-masse-spektometri og C-14 datering af organisk materiale fra farverne på klipperne tyder på, at klippekunsten fra el-Hosh er tidligere end det syvende årtusind f. Kr. Det er således den ældste kendte grafiske udfoldelse i Nildalen. Desuden fandt man flere nye områder med petroglyffer af et mere arkaisk (dvs. nyere) tilsnit: I Gebelet Jussef er der udover geometriske figurer adskillige menneskelignende figurer; i Abu Tabqurah Bahri er der adskillige billeder af okser af "Franco-Cantabrisk, Las-

caux*-agtig” stil – en stil der adskiller sig markant fra den “klassiske” prædynamiske ikonografi. Lignende ko-billeder er fundet i og omkring Gebel Silsila. Billederne kan pga. deres patinering dateres til sen Paleolithikum eller tidlig Neolithikum.

Udgravninger ved Gebelet Jussef gav bl. a. keramik fra prædynamisk tid til tidlig faraonisk tid – det seneste fra Anden Mellemtid. De ældste genstande er formentlig fra Badari eller Naqada I (3800-3650) – intet ældre.

For at sætte kronen på værket fandt man en intakt Naqada II-grav (3650-3300). Graven indeholdt skellet af en kvinde liggende i fosterstilling på en sivmåtte og med ansigtet mod vest. Gravgaverne bestod bl. a. af to store rødpolerede krukker, et par små, lidt grove krukker samt en prægtig, dekoreret krukke med billeder af skibe, mennesker og fugle (flamingoer eller strudse).

Arkæologerne håber på en stor ubegravet Naqada-II gravplads i området. *Nile Currents*, Kmt 15/3, 2004, s. 8-9.

* Efter Lascaux-hulen i Frankrig berømt for sine hulemalerier (*AL*)

Bahriya-oasen

Da tjekkerne undersøgte lokaliteten el-Heyz syd for Bahria-oasen, lokaliserede de under ledelse af M. Barta adskillige bosættelser, gravpladser, kunstvandings-netværk og marker. Desuden har prøveudgravninger vist tegn på præhistorisk aktivitet: acheulisk, palæolithisk og neolithisk. Bl. a. fandt man en flintsmeds værksted. Blandt de romerske efterladenskaber fandtes en vinpresse af kalksten og brændte tegl. Dertil et palads og

endnu en vinpresse i el-Riz. *Nile Currents*, Kmt, 15/3, 2004, s. 9.

Stjålne sager

Syv ushabti'er smuglet til Italien er nu returneret. En falkemumie er ligeledes blevet bragt tilbage til Ægypten. Mumien blev taget ud af Ægypten i begyndelsen af 1900-tallet og tilhører således fuldt lovligt Herr Meir, Hamburg. Han mente imidlertid, at den retteligen hører hjemme i Ægypten. Den vil nu indgå i udstillingen i Cairo-museet. En smuglerring er blevet forhørt og dømt. Ringen bestod bl.a. af ægyptiske politikere, politioberster, embedsmænd i antikvitetsstjenesten og udlændinge. *Nile Currents*, Kmt, 15/2, 2004, s. 10.

Amarna-database

Barry Kemp og hans medarbejdere arbejder for tiden på at kortlægge alle fund fra el-Amarna og lægge dem ind i en fælles database. Det grundlæggende elektroniske kort skulle være klar omkring nytår, og derefter tilføjes alle fund, hvis herkomst er kendt. Når arbejdet er fuldendt, vil man kunne klikke sig ind og se, hvor for eksempel alle fragmenter af statuer, keramik eller tekstiler er fundet.

Ved at følge skeletrester, der var blevet vasket ned gennem en wadi øst for el-Amarna, har Kems hold i øvrigt fundet rester af seks gravpladser i ørkenen med knogler, soltørrede mursten og potteskår. I betragtning af, at omkring 40.000 mennesker boede i byen gennem dens 15-årige eksistens, har det længe været et mysterium, hvor det arbejdende folk var begravet. (*LM* fra BK-foredrag Cambridge oktober 2004).

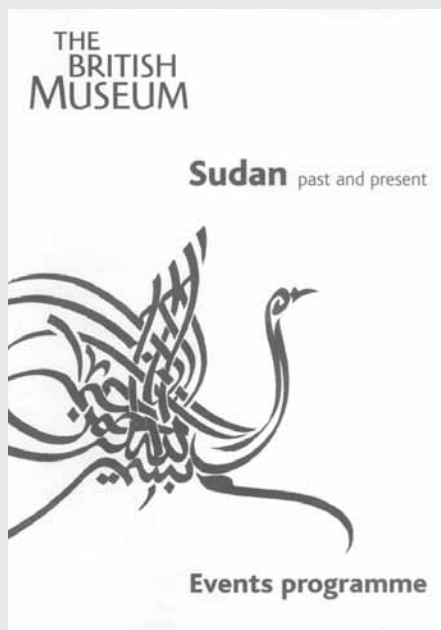
NYT FRA LONDON

“Probably the best...”

hvilket refererer til en årelang reklame i engelske medier for et vist dansk ølmærke. Det var en særdeles flot udstilling, Ny Carlsberg Glyptotek havde fået arrangeret i The Royal Academy of Art i London, mens ombygningen i København foregår. Der var 25 ægyptiske genstande med. Anubis bød velkommen løftet omkring 1 meter fra gulvet, så at man så ham i en ny vinkel. Den berømte Seth-statue havde man nu mulighed for at se bagfra, og en enkelt blok fra Kaemrehus mastaba havde fået en belysning, der lod det meget flade relief komme til sin ret. Der var kendte kontrafejer med (bl. a. det sorte kongehovede, Amarna-prinsessen og træskulpturen af Merirahastef, der er en berejst herre nu) samt relieffer og bronzer, alt sat op i et meget dunkelt, gråblåt rum. Det var rart at se, at marmorbusten af Valdemar Schmidt, der var ansvarlig for anskaffelsen af de fleste af disse mesterværker, også havde fundet en plads. Udstillingen, som ledsagedes af et smukt katalog, sluttede 10. december.

Fokus på Sudan i British Museum

I forbindelse med britiske udgravninger i Sudan har V. W. Davies og D. Welsby fra British Museum sat en udstilling op med genstande fra The Sudan National Museum i Khartoum. Den spænder fra forhistorisk til kristen og islamisk tid og rummer genstande fra områder, som mange nok har hørt om, men som de færreste har mulighed for at besøge (Soleb, Sai,

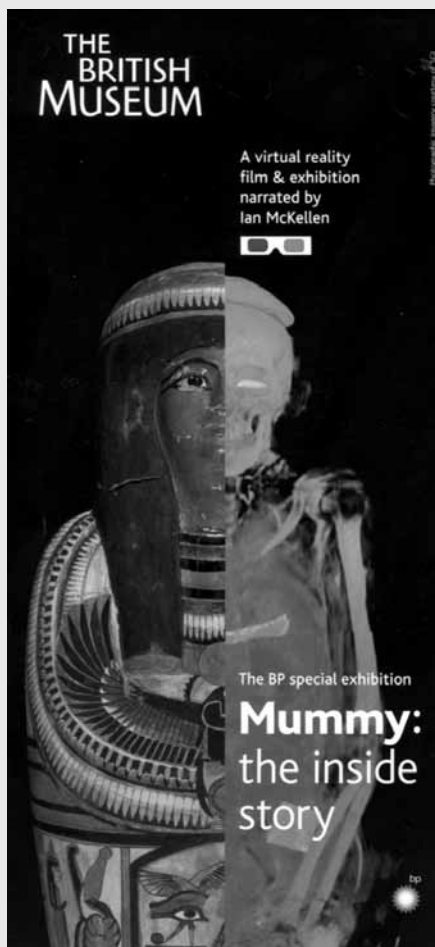

Sedeinga, Gebel Barkal, Kawa, Meroe). En stor del af udstillingen drejer sig om den faraoniske indflydelse, men der er naturligvis også lagt vægt på Sudans egen fortid, som for eksempel Kerma-kulturen. En supplerende udstilling i det berømte Reading Room viser etnografiske genstande fra det sydlige og vestlige Sudan, bl. a. den for tiden så omtalte Darfur-provins. Begge udstillinger slutter 9. januar, mens en tredje udstilling om moderne sudanesiske kunst varer til 3. april. En gratis folder oplyser om, hvor i den permanente samling man kan se sudanesiske genstande, og der forefindes både et kortere og et længere katalog til udstillingen fra Khartoum, redigeret af Julie R. Anderson.

Udstillingen skal vises senere i Durham i 6 måneder, og der forhandles pt om andre lokaliteter.

The inside story

Som Jonas i hvalens bug kan man nu rejse inden i en af British Museums mumier. Her er moderne teknik, når den er bedst, både informerende og underholdende, og det trækker fulde huse. Først får man en stående dias-

fremvisning om projektet. Derpå følger filmen, baseret på CT-scanning og set gennem gammeldags papbriller, i en sal med bekvemme stole, og så går man ud og ser på selve Nesperennubs kiste. Filmen rummer i øvrigt en betagende sekvens, hvor man som en fugl flyver hen over Karnak. Der forefindes i øvrigt et udvalg af faciliteter for handicappede (tekster i blindskrift og døvesprog m.m.). Showet foregår i salen oven over The Reading Room. Se endvidere www.thebritishmuseum.ac.uk/education/mummy og John Taylor, *Mummy, The inside story*, British Museum Publications 2004. Udstillingen fortsætter mindst til midt i marts 2005.(LM)

MUSEER

Cairo-Museet

Museet har fået ny direktør: Dr. Wafaa el-Saddik. Hun er den første kvinde, der bestrider denne post i museets 102-årige historie. Dr. Saddik har en Ph.D fra Wiens Universitet med en afhandling om Giza i 26. dynasti. Hendes efterfølgende forskning behandler samme periode. *Nile Currents*, Kmt, 15/2, 2004, s. 7.

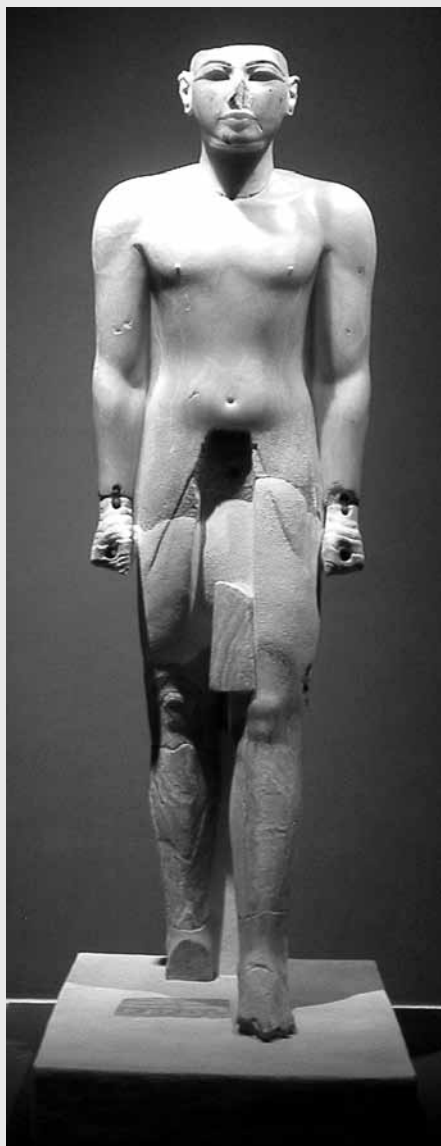
Bygningen får endvidere en ansigtsløftning indendøre: Adskillige genstande har fået ny placering, så at de er bedre belyst og generelt lettere at se; og vægge er blevet pudset og malet (!). Anden Mumiesal er planlagt til at åbne dette efterår, og der er planer om at genetablere museets prædynastiske samling. Under ledelse af Dr Zahi Hawass skal alle museets mumier registreres og katalogiseres (The Mummy Project). Desuden er en inventarliste over de mere end 90.000 genstande, der befinder sig i museets kælderdepot, under vejs. Det må siges at være på tide, eftersom adskillige genstande, der formodes at befinde sig dér, længe ikke har været lokaliseret – formentlig fordi der er blevet flyttet rundt på dem, uden at det er blevet registreret. Og for tiden er al fotografering i museet forbudt.

Nile Currents, Kmt 15/3, 2004, s. 6.

Ny afdeling i Luxor-museet

Luxor-museet har nu åbnet den nye afdeling, der er helliget faraonerne som krigere.

Rundgangen i den nye tilbygning er integreret i den eksisterende samling, således at man stadig følger en harmonisk rute. Nogle ting har skiftet plads og andre er kommet til, bl. a. fra museet i Cairo. Kong Ahmose har fundet sit endelige hvilested i et rum, hvor man også ser hans mors gyldne fluer, Kamoses dolk og ikke mindst hans egen orna-

mentale økse. I rummet ved siden af ligger den formodede mumie af Ramses I, der længe befandt sig i en amerikansk samling (se *Papyrus* 2003/2). I en anden sal står en ejendommeligt alabastskulptur i lidt over naturlig størrelse af Sethy I, som har været udført i flere dele. Hænderne er bundet på med snore og fremstår sammen med benene grovere end resten af kroppen. Kronen og de indlagte øjne mangler, men overfladebehandlingen af stenen er superb. Det hele er meget pædagogisk og smukt sat op. Det er prisen også: LE55

koster billetten, men på mirakuløs vis er museet undsluppet det fotoforbud, der ellers huserer i landet. Museet er en rejse værd. (LM Luxor november 2004). Se også Nile Currents, *Kmt*, 15/2, 2004, s. 8-9.

Nye museer i Ægypten

Et museum viet udelukkende til ægyptisk medicin åbner inden længe i Sakkakini-paladset i Cairo. I udstillingen vil bl.a. indgå papyri, medicinske remedier og kirurgiske instrumenter spændende fra faraonisk over koptisk til islamisk tid.

Et friluftsmuseum er nylig åbnet i Tell Basta. Museet indeholder 55 store stenmonumentter fra Avaris, Qantir, Tanis og Tell Basta, bl.a. statuer af Ramses II og IV, dertil en nylig fundet kolossal granitstatue af Ramses II's dronning, Meritamun.

I el-Minya er grundstenen blevet lagt til et nyt museum i samarbejde med Hildesheim. Sheikh Saudi Bin Mohammed Ali Thani (Qatars Nationale Råd for Kunst og Kultur) har doneret 80 Amarna-antikviteter fra sin private samling til det nye museum.

For the Record, *Kmt* 15/2, 2004, s. 15.

Generelt om gamle og nye museer i Ægypten – og især om den nye Luxor-fløj med flotte fotografier – se: Zahi Hawass, *Luxor Addition Heralds a New Era for Museums in Egypt*, *Kmt* 15/3, 2004, s. 20-32

Ny Tutankhamonudstilling i USA

Den ene Tutankhamon-udstilling er knap hjemme fra Basel, førend den anden skal afsted. *"Tutankhamun and the Golden Age of the Pharaohs"* åbner i Los Angeles County Museum of Art, også kaldet LACMA, til juni. Der har ellers været en vis utilbøjelighed til at lade den unge konges gravudstyr tage til udlandet

igen, men der er penge i det, idet Ægypten forlanger et garanteret overskud på 10 millioner dollars hvert sted, udstillingen vises. Metropolitan Museum i New York har sagt nej tak, da billetprisen ville blive 25 dollars, og Museum of Fine Arts i Boston har også betakket sig. Udstillingen fortsætter til Chicago og Fort Lauderdale i Florida. (LM fra *The Independent* 3.12.04).

Interessante netadresser

www.mcdonald.cam.ac.uk/Projects/Amarna/home.htm

– model af byen og løbende Amarna-forskning

www.touregypt.net/recipes/

– Opskrifter og anden viden om ægyptisk mad

UDSTILLINGER

British Museum

9.9.04 – 9.1.05

"Kingdoms of the Nile"

En udstilling med genstande lånt fra museet i Khartoum

2.7.04 – 27.3.05

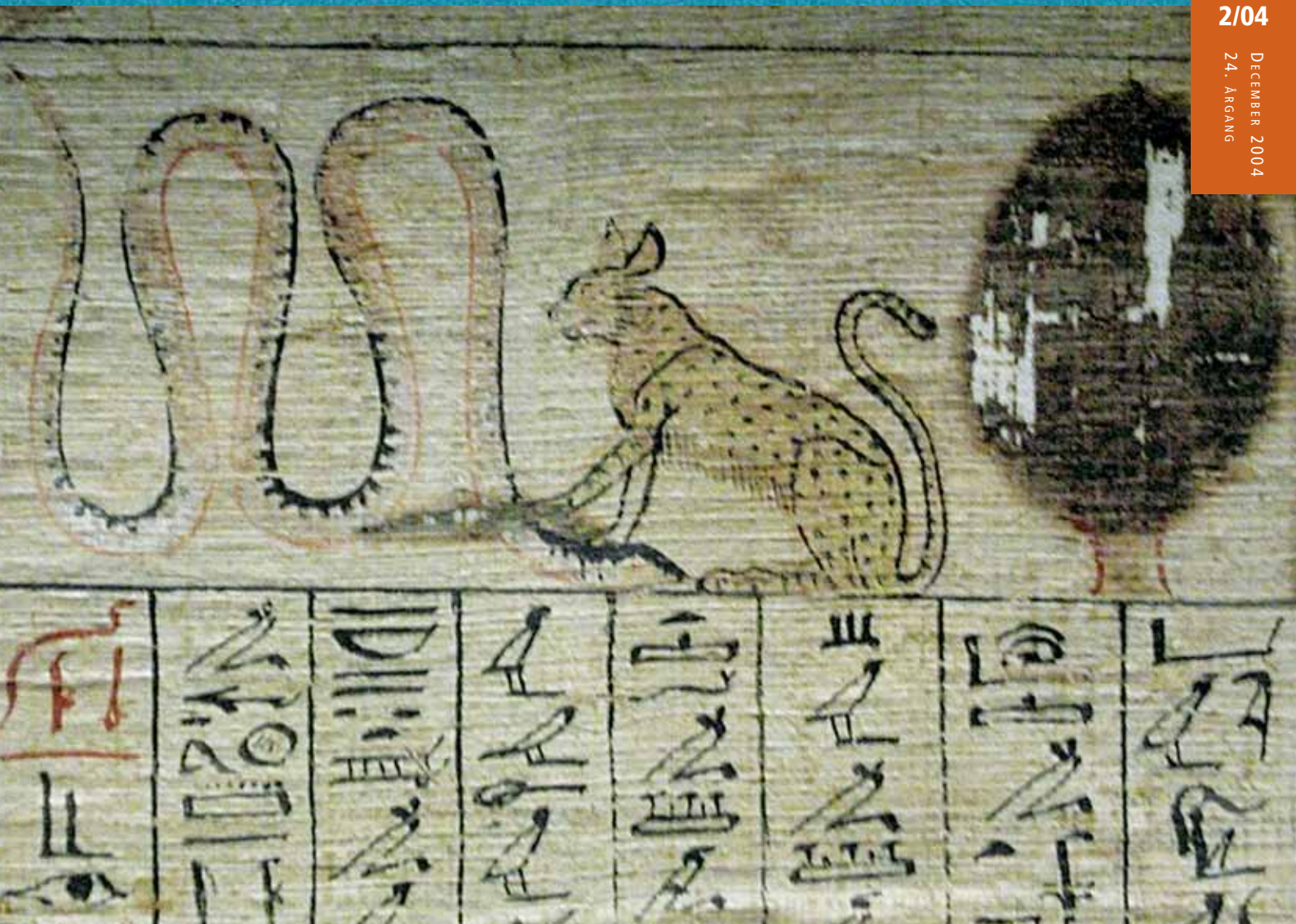
"The Virtual Mummy"

Museum van Oudheden, Leiden

15.10.04 – 04.9.05

"Trail of the Mummy"

Undersøg selv museernes hjemmesider for bekræftelse af disse datoer.

PAPYRUS

En sag om forveksling

J. R. Harris

Miau – min kat taler oldægyptisk

Elin Rand Nielsen

Det potentielt farlige motiv

Josephine Burr

International ægyptologikongres IX

6. – 12. september 2004 i Grenoble

Tine Bagh